

»Kossuth Lajos azt üzente...«

Plohn József: Negyvennyolcas honvéd portrék

Történelmi múltunk egy szeletét sikerült megmenteni a kötet megjelentetésével – hála érte a kiadó(k)nak! A történet kusza fonalát sok évtizedig kell visszagombolyítani. Kossuth Lajos születése centenáriuma tiszteletére országos akció indult 1902-ben a még életben lévő egykori 1848/49-es honvédek lefényképezésére. Másfél száz Hódmezővásárhelyen élő kivénhedt hadfi is elbaktatott 1903-ban a helybéli zsidó fotográfus, *Plohn József* műtermébe – vagy ahogyan saját cégét hirdette; fényképezési és festészeti műintézetébe –, hogy farkasszemet nézzen az Örökkévalósággal. Szerencsére az elődöknek már volt érzékük a múlandóság és maradandóság közti különbségtételre!

A portrék elkészültek, és utóbb több évtizeden keresztül hányódtak a mostoha történelem viharában. A lelkes – más irányú, így néprajzi ihletésű felvételeiről is ismert – fényké-

pészt 1944 holocaustja emésztette el, özvegye pedig 1952-ben a helybéli Tornyai János Múzeumnak adta át férje sok évtizedes munkásságának maradványait, a még mindig tekintélyes, mennyiségű, mintegy 1600 fotográfiát – köztük a honvéd arcképcsarnokot is. Ennyi maradt meg! Nem várva meg Kossuth Lajos bicentenáriumát, most készült el egy szemrevaló kötet a fotókból.

Másfél száz portré, másfél száz emberi sors. Megannyi eltérő arc, megannyi eltérő életút. Nemesek, polgárok, parasztok, „kisemmizők” és „kisemmizettek”. Magyarok, németek, cigányok, szlávok és zsidók – árulkodnak a nevek. Ki megfáradtan, ki fiatalosan – de mindenképpen az akkori lehetséges élethatár vége feléjük ki hetykén, ki egykedvűen – de mindenképpen a nagy idők emlékét hordozva tekintetükben; ki (felemás) egyenruhában, ki (felemás) civilben – de mindenképpen a „beavatottak” ártalmatlan cinkosságával nézett a vakító magnéziumfénybe. Hiszen közös ügyért – az ország, a nemzet jobb sorsa, jobbítása érdekében – harcoltak!

Ej, ha most regélni tudnának nekünk... előre- és visszavonulások, menetelések, riadók, rohamok, csaták, üldözések, éhezések, borozgatások, sebesülések, kitüntetések... fogság, kényszersorozások és a többi! Rég volt, bizony rég. 55 év nagyon nagy idő. Sok minden összemosódik ezalatt, nemcsak az emlékezet. Olykor még a „tudat” is csalóka. Hódmezővásárhely is „kettős identitású” város annak idején – nyilván – a polgárai is –, van Kossuth tere és Ferencz József sugárútja is. De ezen akkor senki sem botránkozott meg. Ez így van rendjén, ez így természetes. Akkoriban még a (tudati) rezsiváltások is joviálisabbak, kedélyesebbek lehettek!

Hódmezővásárhely zsidó fotográfusának volt egy tudós kor- és sorstársa; *Bernstein Béla*, a rabbi-történész. Bernstein Béla a zsidó emancipáció és a kiegyezés évében, 1867-ben – két évvel Plohn József előtt – született, de ugyanabban az évben, a Soá idején szenvedett mártírhalált. A tudós főrabbi életét szimbolikus és elgondolkodtató évszámok keretezik. Tudományos életének nagyobbik részét az 1848/49-es forradalom és szabadságharc zsidó vonatkozású eseményei kutatásának szentelte. Két nagy monográfia jelzi eredményeit. Az első 1898-ban – az 50 éves évfordulóra – jelent meg; míg a második, az előző kötet bővített kiadása, 1939-re, a második zsidótörvény meghozatalának idejére készült el. – Biztos nem így tervezte!

1848/49 – akkor, később és tán napjainkban is – árnyoldalai ellenére – a nemzeti összefogást (is) jelképezi. Túl az édes-bús nosztalgián, nem ártana talán ma ezt még előbbé tenni! Ezt a gondolatot tükrözi a kötetet bevezető lírai kisesszé, *Szabad György*, a történész és államférfi tollából.

SCHWEITZER GÁBOR



WEINBERGER SIMON

ZSIDÓK A MAGYAR GAZDASÁGI ÉLETBEN 1760–1945

Jews in the Hungarian Economy 1760–1945 ed. Michael K. Silber



A kötet egy 1988-ban Jeruzsálemben tartott történészkonferencia kibővített és megszerkesztett előadásait tartalmazza.

A magyar zsidóság gazdasági szerepéről a hetvenes évek végéig kevés tudományos munka született – ahogy ezt a kötet szerkesztője, a magyarországi zsidóság történelmének kutatója, Michael K. Silber, jeruzsálemi történész is megállapítja kitűnő bevezetőjében. Aki képet akart kapni a magyar zsidóság gazdasági szerepéről, kénytelen volt Kovács Alajos 1922-ben kiadott *A zsidóság térhódítása Magyarországon* című, természetesen elmarasztaló könyvét kézbe venni. A liberális korszak zsidó polgársága büszke volt gazdagságára, erejére, mindarra, amit véghezvitt és elért, önértetessége nyomon követhető a Lipótvárosi Kaszinótól a sírkövekig. Ez az önértet sugárzik a kötetben szereplő két életrajzi monográfiából, Weiss Manfréd és Wahrmann Mór személyiségéből is. Annyira azonban még fénykorában sem érezhette magát elég biztonságban a zsidó polgárság, hogy gazdasági sikereinek statisztikai adataival kérkedjen, és még inkább jó oka volt azok eltitkolására a huszadik századi antiszemitizmus megerősödésével. William McCagg amerikai történész tanulmányában megfigyelhető, hogyan álcázta magát a bécsi zsidó gazdasági elit, hogyan tett meg mindent, hogy az igazgatótanácsokat feltöltse keresztényekkel, amennyire lehet a történelmi arisztokrácia tagjaival. A zsidók gazdasági hatalma soha nem jelent meg sem a politikai, sem az üzleti élet reprezentációjában.

A zsidók túlreprezentáltságát kimutató statisztikai adatok nyilvánosságra hozatala, különösen 1920-tól az első numerus clausustól kezdve, csak az antiszemitáknak nyújtott volna újabb támadási felületet. Éppen ezért a zsidó gazdaságtörténeti kutatás, a zsidó „térfoglalást” bizonyítandó, az antiszemiták terrénuma volt. A harmincas évek elejétől Németországban a Birodalmi Zsidókérdés Kutató Intézet folytatott kutatásokat e tárgyban. A kommunista korszak hallgatásának okaival, a zsidó téma tabu alá helyezésével számos tanulmány foglalkozik. A korszak végére enyhül a tilalom. A hetvenes években megjelent történelmi munkák, kézikönyvek, például az 1978-as *Budapest Története*-ben Vörös Károly fejezetei, ha óvatosan is, de megemlítik a zsi-

dó „nagyburzsoáziát”, anélkül azonban, hogy a zsidók szerepét elemezték volna, akik nélkül a modern magyar történelem elképzelhetetlen. Nem véletlen, hogy a magyar zsidók társadalom- és gazdaságtörténetéről az első jelentős mű egy nem zsidó és nem magyar, tehát a helyi előítéletek és félelmek szövevényétől mentes, amerikai történész munkája. William McCagg 1972-ben megjelent izgalmas könyve, a *Jewish Nobles and Geniuses in Modern Hungary*. Magyarul egy rész jelent meg belőle a *Zsidókérdés Kelet- és Közép-Európában*, Bp., 1985. c. kötetben amely először próbálja tudományos igénnyel bemutatni és elemezni a liberális korszak zsidó siker-történetét.

Néhány elszórt magyarországi publikáció után először 1984-ben tartottak Budapest-konferenciát a témáról, Ránki György, a Történettudományi Intézet akkori igazgatója szervezésében, majd rá egy évvel Párizsban Karády Viktor, a párizsi École des Hautes Études en Sciences Sociales kutatója és Jehuda Don, az izraeli Bar-Ilan University professzora szervezésében. Az utóbbiak szerkesztésében jelent meg 1990-ben az *A Social and Economic History of Central European Jewry* című tanulmánykötet. Több szerző már abban a kötetben is szerepelt. A jeruzsálemi konferencián már viszontlátták egymást a kutatók, túl az alapkutatásokon, amelyben a kötet több szerzője – kiemelhetjük talán Karády Viktor nevét –, jelentős munkával kivette a részét. Éppen ezért a kutatók többsége már nyugtalanság nélkül adhatta át magát valamely részterület alapos feldolgozásának, mint például Vörös Károly a kötet egyik legjobban megírt tanulmányában Wahrmann Mór portréjának, vagy Kovács M. Mária a mérnöki szakmának. De nem hiányoznak a nagy kérdések és összefoglalók, mint Hanák Péter nyitótanulmánya és a kötet végén a két összefoglaló, amelyben a két rangos szerző Jehuda Don és Ránki György egymással és egy 1960-as New Yorkban megjelent, azóta klasszikussá vált tanulmány, Simon Kuznetz: *Economic Structure and Life of the Jews* módszereivel és következtetéseivel vitatkozik. Az átfogó tanulmányok jelentik a konferenciák savát-borsát, amelyekben a nagy öregek felvetik a nagy kérdéseket, noha vitájuk gyakran többet árul el a szerzők elfoglaltságairól, mint magáról a témáról. Mi az oka a közép-európai zsidóság sajtós foglalkozási struktúrájának? – teszi fel a kérdést Jehuda Don és Ránki György. A hajlam vagy

a körülmények? Mint várható, az izraeli szerző jobban hajlik a hajlamra, a magyar, Kuznetscel egyetértésben inkább a körülményekre, de természetesen mindketten figyelembe veszik mindkét tényezőt. A közép-európai zsidók sajátos foglalkozási struktúrája közismert, de nem árt újra áttekinteni a német, a lengyel, a magyar és a csehszlovák statisztikai adatok táblázatait, melyek megmutatják, hogy a zsidók szinte teljesen hiányoznak az agrárszektorból, viszont túlreprezentáltak az iparban és a kereskedelemben, és az iparon és a kereskedelmen belül is bizonyos ágazatokba tömörülnek, azonkívül az átlagosnál nagyobb a fehérgallérosok aránya. A „zsidó ipari ágazatok”: az élelmiszer-, ruha-, bőr-, papír- és nyomdaipar, olyan iparágak, amelyek egyéni fogyasztók számára, nyílt fogyasztói piacra termelnek végterméket, nem túl nagy és nem túl tökeigényes vállalkozásokban.

A zsidó népesség foglalkozási struktúrájáról kapunk további információkat Katus László tanulmányából, aki az 1768-as census adatait hasonlítja össze az 1900–1910-es összeírás adataival. A két táblázat egymástól olyan messze eső időszakokról szól, hogy interpretációjukra nemigen nyílik mód, de Katus László úgy véli, hogy csak 1900-tól kezdve rendelkezünk megfelelő adatokkal, anélkül, hogy megmagyarázná, miért tartja megbízhatatlannak az 1848-as *Zsidó évkönyv* vagy az 1870-es census adatait, amelyre a kötet más szerzői egyébként támaszkodnak.

Jehuda Don kiemeli a zsidók preferenciáját az önálló tulajdonosi státusz mellett az alkalmazotti állással szemben. Az általa felsorolt preferenciák, „hajlamok” – mint írja – éles ellentétben állnak a két háború közötti gazdasági fejlődés dinamikájával, ami a zsidók lemaradását okozza. Sokan lesznek szakértelmiségiek, ami továbbra is lehetővé teszi számukra az önállóságot.

Lengyel György, a magyar gazdasági elit szociális összetételével foglalkozó tanulmányában 314 prominens, ahogy ő nevezi „multipozicionális” üzleti vezető származásának, mobilitásának, iskolázottságának, karriertípusának vizsgálata alapján a zsidók két világháború közötti lemaradását ugyancsak arra vezeti vissza, hogy a zsidók lassabban alkalmazkodtak a professzionális igényeihez. 1937-ben az üzleti elit 45 százaléka, a bankelit 37 százaléka volt zsidó. Míg a zsidó népesség iskolázottsági színvonala az átlagnál magasabb, az üzleti elitben alacsonyabb volt. Karrierjük inkább családi kapcsolatra alapozódott, mint tanulmányokra vagy hivatalnoki gyakorlatra. Kár, hogy Lengyel György végkövetkeztetése az általa közölt egyetlen statisztikai táblázattal sem függ össze, és külön szerencsétlenség, hogy a zsidók aluliskolázottságát mutató egyetlen számadat (233. old.) nyilvánvalóan sajtóhibás.

Ránki György vitatja Jehuda Donnak azt az állítását, hogy az önállóság a zsidók pályaválasztásában elsődleges szempont lett volna, és közvetve Lengyel Györgynek is válaszol. 1920 és '30 között, amikor a szakértők iránti kereslet megnőtt, Budapesten 40 százalékkal nőtt a zsidó fehérgallérosok száma az iparban, és 25 százalékkal

a kereskedelemben. Ránki György határozottan a körülményekre, vagyis az antiszemitizmusra hárítja a felelősséget a sajátos zsidó foglalkozási struktúra kialakulásáért, és egyben a második világháború előtti lemaradásért is.

A két világháború között a zsidó mérnököket nem a hajlamuk szorította a magánépítészet felé, adja meg a választ a fel sem tett kérdésre Kovács M. Mária, aki a zsidó szakértelmiséget feldolgozó tanulmányorozatában, az orvosok és az ügyvédek után ebben a kötetben a mérnököket veszi sorra. Tárgyszerű, adatgazdag tanulmányában arról ad számot, hogy ebben az első világháborúig olyan kevert szakmában, ahol zsidók, németek, magyarok együtt dolgoztak, hogyan erősödik meg az antiszemitizmus, hogyan épülnek ki a keresztény érdekszövetségek, hogyan alakult meg 1919-ben a Magyar Mérnökök és Építészek Nemzeti Szövetsége, majd a kifejezetten jobboldali mérnöki egyesület, a Hungária, amelyek szigorúan szemmel tartották a numerus clausus betartását. Éberségük eredményeképpen a zsidók részvétele a szakmában 1937-re a korábbi 40 százalékról 18 százalékra szorult vissza. 1937-re a zsidó mérnökök több mint a fele építésmérnök volt, ez volt az a terület, ahol a mérnökök önállóak lehettek – mint-hogy a hivatalnoki állásba már nem vették fel őket –, és magánpiacra dolgozhattak, tehát nem szorultak állami vagy ipari megrendelésre. Ideológiatörténeti érdekesség, hogy míg az antiszemitizmus mögött többnyire az elbizonytalanodásból fakadó antimodernista pesszimizmus állt, a mérnököket a kenyérféltés mellett éppen egy technokrata radikalizmus és idealizmus sorakoztatta fel a jobboldal mellé. Illiberális vágyképük a mindenható állam, amely majd megszabadítja a technikai modernizációt a finánciális gáttaktól.

Hanák Péter is a magyar társadalom szélesebb kontextusába helyezve vizsgálja a magyarországi zsidók történetét, és keres választ arra a kérdésre, hogy az örmények, németek, görögök után, a 19. század elején miért pont a zsidók vették át a vezető szerepet Magyarország kereskedelmében. Miért nem volt képes a tradicionális agrár társadalomból magyar etnikumú vállalkozói réteg kialakulni? Hanák Péter leírja, hogy a zsidók kirekesztettsége, pária állapota a feudális társadalomban hogyan vált előnyükre a kereskedelem megszervezésében. A zsidók 1849-ig nem szerezhettek földet, 1840-ig nem telepedhettek le városokban. A falusi zsidó házaló, aki közvetlenül érintkezett a termelővel és a fogyasztóval, közvetítő szerepet játszott a földbirtok, a falu, a piaci központok és a nagykereskedelmi cégek között, előnyt élvezett a hagyományos városi kereskedőkkel szemben. A nagy létszámú zsidó bevándorlás szerencsésen egybeesett a Monarchia piaci élénkülésével, a magyar gabona iránti kereslet növekedésével. Hanák Péter a zsidó tökefelhalmozás modelljét a zsidóktól megigézett, antiszemita Werner Sombart paranoiásan éleslátó *Die Juden und das Wirtschaftsleben* (1920) című könyvére hivatkozva és támaszkodva vázolja fel. Az egyik tipikus út a házaló-boltos-nagykereskedő, a másik a házalótól az

árendán át vezet. A kereskedő, bérlő, pénzkölcsönző zsidók majdnem egy évszázadon át jótékony érdeklődésben álltak a liberális nemességgel, és ez megalapozta a zsidók politikai emancipációját és társadalmi asszimilációját.

A zsidók beruházási stratégiája más volt, mint a keresztényeké. A keresztények, ha meggazdagodtak, földet vásároltak, és betagozódtak a nemességbe, a zsidók kénytelenek voltak felhalmozott tőkéjüket újra beruházni, vállalkozásukat kiszélesíteni. Bácskai Vera a pesti nagykereskedők példáján konkretizálja és egyben finomítja az általános megállapítást. A legtöbb keresztény cég nem tartott tovább egy generációnál, a nagykereskedők fiaikat hivatalnoknak vagy katonának adták, míg a zsidó nagykereskedők legfőbb célja az volt, hogy bankárok legyenek vagy bekerüljenek a bécsi nagykereskedők közé. Nemesítés 1848-ig tíz esetben történt, hét keresztény és három zsidó, a többség folytatta az üzletet, tőkéjét egy sem konvertálta a földbe. Keresztények és zsidók között sem volt ritka, hogy a nemesítés után sem hagytak fel az üzleti tevékenységgel.

Hanák Péter tanulmánya polemikus, mondhatni védőbeszéd jellegű, amennyiben felidézi és megcáfolja a zsidókat sajátos gazdasági szerepük miatt ért vádakot, amely legtöbbet az uzsora, a szeszfőzés és kocsmatartás miatt érte őket a 19. században.

Puskás Julianna a magyar jobbágy- és földbirtokviszonyok felvázolása után fölteszi a kérdést: mivel magyarázható a zsidó földbérlők, különösen a nagybirtokos bérlők nagy száma. Statisztikai adatok a földbérlérről csak 1890-től állnak rendelkezésre: 1900-ban a 100 holdon felüli bérlők 49,5 százaléka volt zsidó, és bár az összeírás nem tünteti fel külön az 1000 holdon felüli bérlőket, a *Földtulajdonosok Regiszteré*-nek 1911-es névsorából kitűnik, hogy néhány kivételtől eltekintve majdnem mind zsidók voltak. Puskás Julianna magyarázatában a földbirtokos arisztokrácia mentalitását tartja meghatározónak: a nemesség még eladósodva sem kívánt megválni földjétől, ezért még akkor sem a parasztnak adta ki földjét bérbe, ha azok többet fizettek volna, mint a zsidók. Úgy érezték, hogy az a tulajdonjogukat veszélyeztetné. A zsidókkal már üzleti kapcsolatban álltak mint regale bérlőkkel (árendások), hitelezőkkel vagy nagykereskedőkkel. A szerző maga is hangsúlyozza elemzésének hiányosságait, és azt, hogy a zsidók szerepe a magyar mezőgazdaságban – részt vettek-e és ha igen, milyen módon a fejlettebb technológiák bevezetésében, a modernizációban? – mindmáig feldolgozatlan téma, talán kényessége miatt.

A zsidók gazdasági-társadalmi szerepének vizsgálatára a kötetben több szerző új adatbázison végzett modern statisztikai módszerekkel összehasonlító vizsgálatokat. Karády Viktor az ortodox és a neológ zsidóság közötti különbséget vizsgálja iskolázottság, szociális mobilitás szempontjából a tőle megszokott tudományos alapossággal. A megyékre lebontott statisztikai adatok sokaságának feldolgozása alapján a két közösség között megrajzolható földrajzi határ: Délnyugat-Magyarország

többségében neológ, északkelet ortodox. A két közösség közti különbségről asszimiláció, integráció, modernizáció tekintetében az adatok még oly tiszteletre méltó sokasága sem mond újat. A modernitás indikátorai – a születésszám, halandóság, a válások száma, női edukáció – megmutatják az ortodoxok és neológok között a várt különbséget. Ugyanakkor felhívják a figyelmet azokra az eltérésekre, amelyek a két közösségen belül földrajzi elhelyezkedés, társadalmi környezet, urbanitás és származási hely alapján kimutathatók. A szegény, jiddisül beszélő északi megyékben (Bereg, Máramaros, Ung, Ugocsa) jóval magasabb az analfabetizmus aránya, mint a magyarosodott megyékben, és a középiskolát végzett középosztály jóval az országos átlag alatt maradt. A német környezetű nyugati ortodoxianak azonban kiváló oktatási rendszere és ennek megfelelően művelt középosztálya volt. Karády tanulmánya nyomán a hagyományos ortodox-neológ kettősség árnyaltabbá vált.

Karády vizsgálataiból következik az is, hogy a pusztá urbanizáció, azaz nagyobb zsidó népesség tömörülése egy autonóm adminisztratív centrumban, még nem jelent okvetlenül modernizációt. Bizonyítják ezt az északi megyék tradicionális stétl kultúrájú városai (Ungvár, Máramarossziget, Munkács). Innen egyenesen megérkezünk Péter Hidas, montreali történész *Rejtett urbanizáció* című tanulmányához. Hidas a korrelációs analízis statisztikai módszerével vizsgálja a zsidóság jelentőségét a 19. századi magyar urbanizációban. Feltételezése alapján az urbanitás (városban lakás) és a kereskedelem összekapcsolásával képet alkothatunk a modernizációról és ezen belül a zsidók szerepéről a magyarországi modern urbanizáció kialakításában. Hidas Pearson-féle „r”-jei megmutatják, hogy a szabad királyi városokban a kereskedelembe való részvétel arányának változása kb. 46,5 százalékban tulajdonítható a zsidók jelenlétének, ill. hiányának. Nem mutatható ki összefüggés a mesterségek, valamint az ipar és a különböző vallásos csoportok között. Ellenben 58 város vizsgálata alapján egyértelmű a korreláció a zsidók és a kereskedők jelenléte között. A korreláció 1869-ben a legmagasabb, amikor a kereskedők jelenlétének 92 százaléka magyarázható a zsidók jelenlétével. Természetesen a korreláció tájegységenként különböző. Hidas korrelációs adataiból és szórásátlázataiból leolvassa, hogy az 1830 és '70 közötti Magyarországon gyors urbanizációs folyamat zajlott le, amit ő rejtettnek nevez, mivel egyszerű statisztikai adatokkal nem mutatható ki a városi lakosság növekedése. A kis városok népessége még 1870-től is lassabban nőtt, mint az országos átlag, de a városok szociális struktúrája, elsősorban a kereskedelemmel foglalkozó zsidók bevándorlása következtében átalakult. Hidas szerint a zsidó közösség „alapvető, ha nem is kizárólagos szerepet játszott Magyarország általános urbanizációjában és egyben ellátta a gazdaságot a tőkefelhalmozás legfontosabb honi forrásával, a kereskedelemmel”.

Bácskai Vera, a pesti nagykereskedők összetételét vizsgáló dolgozatában, amelynek adatai *A vállalkozók*

előfutói: nagykereskedők a reformkori Pesten (Budapest, 1989.) című monográfiáján alapulnak, más arányok mutatkoznak a zsidók modernizációs szerepére vonatkozóan. Bácskai adatai azt mutatják, hogy a zsidók nem voltak elsősorban a szabadságharc előtti kereskedelmi elitben. Igaz, 1815 előtt Pesten a nagykereskedők kétharmada zsidó volt, de 1830-tól már csak a fele.

John Komlos, pittsburghi gazdaságtörténész professzor, a *Táplálkozás és gazdasági fejlődés a Habsburg Monarchiában a 18. században*. (*Nutrition and Economic Development in the Eighteenth-Century Habsburg Monarchy*, Princeton, 1989) című könyvében 150 ezer adatlapot dolgoztatott föl számítógépen a katonák testmagasságáról, amelyből a gyermekkori táplálkozás minőségére és ebből általánosan az életszínvonalra következtet. Hasonló antropometrikus eljárással, ha jóval kevesebb adatból is, a 19. század második felében a bécsi zsidó népesség átlagosnál alacsonyabb életszínvonalára következtet. A bécsi Kriegersarchivból vett adatokat a Bécsben született katonákról, amelyek alapján kiszámítja, hogy a zsidók minden évben néhány centiméterrel alacsonyabbak voltak nem zsidó megfelelőiknél. Ebből pedig egyenesen arra következtet, hogy családjuk rosszabbul élt, mint a többi Bécsben született népesség, de jobban, mint az alsó-ausztriaiak. Komlos táblázata a besorozottak foglalkozási megoszlásáról nem látszik ezt igazolni. Az 1890-ben született zsidó rekruták között 43 százalék diák, 18 százalék szakértelmiségi, 23 százalék terciér szektor, míg a nem zsidók között 13 százalék segédmunkás, 35 százalék munkás. A többi évjáratra vonatkozóan hiányoznak a nem zsidó adatok, úgyhogy az összehasonlítás nem végezhető el. Ez az ellentmondás feloldható volna úgy, hogy a zsidók alacsonyabb életszínvonal mellett is hosszabb ideig tanították gyerekeiket. Ugyanakkor kételyek merülnek fel az antropometrikus eljárás jogosságában. Komlos fel sem vetette azt a kérdést, vajon nem a zsidó populáció genetikai sajátossága-e az alacsonyabb termet. Nem beszélve a kóser konyha adott esetben legalábbis vizsgálendő, nem okvetlenül az életszínvonalal összefüggő kihatásairól. Ugyanezek a kételyek vonatkoznak arra a vizsgálatra is, amelyet a nőkről folytatott, akiknél az első menstruáció idejéből következtet a „nutriciós státusra”. A küllem mindenestre bombasztikusan tudományos. Lehet, hogy kimaradt T az $F1 = (f1, f2 \dots fn) = q (Yt, Zt, T)$ egyenletből, amelyben Z nem más, mint Pf/P AOG és T nem más, mint Taste?

A zsidók gazdasági befolyásáról a legmeghökkenőbb eredményre William O. McCagg jut, akinek a témában való otthonosságát most már magyarul is hozzáférhető könyve a *Zsidóság a Habsburg Monarchiában* is bizonyítja. *Zsidó gazdagság Bécsben 1670–1918* című tanulmányában megpróbálja feltérképezni a bécsi zsidó vagyon mibenlétét, karakterét, forrását, befolyását. Három korszakot különböztet meg, amelyeken belül a zsidó vagyon jelentős átalakuláson ment keresztül. A 18. század végéig a német birodalomból származó néhány

gazdag „Hoffaktor”, udvari zsidó vagyonáról beszélhetünk, akik vagyonukat rendkívüli szervezőképességükkel, McCagg kifejezésével „adminisztratív” tehetségükkel szerezték. Bécsbe előbb érkezett meg a zsidó gazdagság, mint a zsidók – mondja egy szállóige. Valóban, a Habsburgok 1670-ben kitiltották a városból a zsidókat, noha a Hoffaktorok szűk elitje pénzelte, mondhatni a birodalmat. Samuel Oppenheimer fedezte I. Lipót idején Magyarország felszabadításának költségeit a török alól. Samson Wertheimer pedig a spanyol örökösödési háborúéit. Oppenheimer és Wertheimer halála után gyerekeiknek és néhány rokonuknak, 1870-re ötven gazdag „Hofbefreite” családnak megengedték, hogy a fővárosban éljenek. A városban ingatlant azonban nem szerezhettek. McCagg hangsúlyozza vagyonuknak „adminisztratív” jellegét, hiszen egy adminisztratív networkből származott, amelynek segítségével a modern bürokrácia kialakulása előtt az uralkodót jövedelemmel és hitellel ellátták.

A második korszak a 19. század elején, a Monarchia kereskedelmi forradalmával kezdődik. Megjelennek a nagykereskedők, terménykereskedők elsősorban Magyarországról. A német birodalomból továbbra is érkeznek zsidók, főleg a napóleoni korszak bankfellendülése idején. 1816-ban a császár Bécsbe hívta Salomon Rothschildot a National Bank újjászervezésére, aminek a nyomán forradalmasodott, vagyis nemzetközivé vált a helyi bankélet. Cseh- és Morvaországból pedig a bécsi textilempórium kialakulása után érkeztek zsidó nagykereskedők. Ebben a korszakban lassan megszűnik a zsidók földtelensége. Néhányan már kiváltsággéppen szerezhettek földet, mint Rothschild báró, akit 1842-ben a város tiszteletbeli polgárává választottak, mások kikeresztelkedtek, a manufaktúratulajdonosok pedig megvehették az ingatlant. Jogilag csak 1849-től, gyakorlatilag azonban csak a Gründerzeitől kezdve szerezhettek a zsidók földet. A vagyon adminisztratív karaktere nem szűnt meg, hiszen a nagykereskedők ugyanazt a hálózatot működtették, mint a Hoffaktorok, de már nem birodalmi méretekben, azonkívül módszereik elterjedt, többen és közöttük több keresztény nagykereskedő rutinjává vált a Hoffaktorok kalandos zsenialitása.

Az üzleti élet lassan átalakult Közép-Európában, a cégek személyes viszonyait a részvénytársaságok elszemélytelenedett üzleti adminisztrációja váltja fel. És ez már a harmadik korszakba vezet át.

Míg az európai országok többségében az igazgatótanácsok névsorából a gazdaságtörténészek számára viszonylag egyszerű behatárolni, kik voltak a vezető gyárosok, bankárok, Bécsben ez az álcázó eljárások alkalmazása miatt szinte lehetetlen. Az igazgatótanács tag-ság legtöbbször politikai és nem gazdasági erőt jelentett. A National Bank igazgatóit a császár nevezte ki, de jelentéktelen keresztény üzletemberrel volt tele a többi bank igazgatótanácsa is. Az egyetlen intézmény a tőzsde, ahol a zsidó vagyon növekvő jelenléte kimutatható. 1873-tól kezdve a tőzsdetanácsosok legalább 70 százalé-

ka zsidó volt, 1910-ben igazgatója és igazgatóhelyettese is. McCagg kísérletet tesz arra, hogy egyéb forrásokat figyelembe véve az egyes intézményekben különválassza a reprezentatív és a valóságos irányító funkciókat, és megtalálja a zsidókat az adminisztrációs kulcspozíciókban, még a legkeresztényibb Erste Österreichische Sparkassében is. Megnevezi azt a négy zsidót a vasúti részvénytársaságban is, „aki mindenki számára nyilvánvalóan” irányította az egészet.

Ezek után McCagg azzal a 173 zsidó üzletemberrel foglalkozik, akiknek a neve az 1913 és az 1917-es igazgatótanácsi listákon is szerepelt („A” lista). Vizsgálódásai alapján a bécsi bankok domináns szerepét emeli ki. A bécsi bankok ellenőrizték is azokat az ipari vállalatokat, amelyeknek pénzt kölcsönöztek. Belevonódtak az irányításába, kartellizálták, manipulálták ezeket a vállalatokat. Ezért emeli ki McCagg a zsidó vagyon harmadik korszakában a „manipulatív” jelleget. Mint írja „kiderült, hogy a századfordulóra a birodalom vezető ipari vállalatainak igazgatói elsősorban bécsi bankárok, és mindenekelőtt zsidó bankárok voltak”. Ezek a bankárok, még ha csak fizetésből élő banktisztviselők voltak is, nagyobb vagyont ellenőriztek, mint amennyivel rendelkeztek, és annyi manipulatív eszköz állt rendelkezésükre, amit az Oppenheimerek is megirigyeltek volna. Noha McCagg következtetései általában adatokkal alábástyáztak, a tanulmány végén ez a „kiderült”, ami nem kevesebb, mint hogy néhány bécsi zsidó bankár tartotta kézben a Monarchia iparát, a levegőben lóg. Hogyan következik ez a 173 gazdasági vezetőt tartalmazó „A” listából? Talán majd egyszer megtudjuk.

A budapesti zsidó vagyon gazdaságtörténeti feldolgozására még nem történt kísérlet. Varga László a századforduló talán leggazdagabb zsidó családjáról, a Weiss családról és ezen belül Weiss Manfrédrol írt monográfiájában a meggazdagodásnak nem feltétlenül tipikus, de egyik nagy ívű útját mutatja be. Weiss Manfréd nagyapja, egyszerű kézműves, valószínűleg Csehországból érkezett Pestre a 19. század elején. Fia gazdasági ténykedése még a hagyományos keretek között mozgott, a modern üzleti politikát unokái vezették be. Weiss Manfréd vállalkozástörténetének legfőbb állomásai: gabonakereskedelem, malomipar, ingatlanbefektetés az Újlipótvárosban, az első magyar konzervgyár megalapítása, 1887-től töltenytárak a császári hadseregnek, jelentős szerep a Magyar Ipari és Kereskedelmi Bankban, 1892-ben a Csepel Művek megalapítása, majd Izidor Mauthnerral, az ismert osztrák textilgyárossal közösen megalapította az ország legnagyobb textilüzemét (Magyar Textilipari Rt.) a Rózsahegyen. Sikerének titka merész befektetési stratégiája és a hadügyminisztérium megrendelése. Bővítéseket és újdonságokat mindig recesszióban vezetett be, a kezdeti nehézségek így egybeestek az amúgy is elkerülhetetlen pangással, és amikor a gazdaság újra mozgásba lendült, már előállt az új pro-

duktummal. Azonkívül mindig a potenciális és nem az aktuális kereslettel számolt. Ennyiben hazárdjátékos volt. A világháború bejött neki. 1912-ben a Rothschild-féle Witkowitz-művekkel együttműködve megalapította mamutvállalatát, a Csepeli Acél Műveket, és a bécsi hadügyminisztérium támogatásával legyőzte konkurenciát, a Pénzügyminisztérium támogatását élvező Diósgyőri Vas- és Acélműveket. A háború első éveiben 13 millió koronát investált a Csepel Művekbe, míg a kormány a két állami vasműbe összesen csak 3 millió koronát. Weiss Manfréd 1896-ban a sikeres millenniumi kiállítás után nemességet kapott, 1915-ben a Felsőház tagja lett. Gazdasági morálját és zsidó öntudatosságát tükrözi nemesi címe, amelyben keverednek a hagyományos nemesi motívumok a polgári foglalkozás és a zsidó származás szimbólumaival. Arany mezőben a Duna, középen zöld pont, a Csepel-sziget, fekete oroszlán, pajzs, sasszárny stb., de az oroszlán fogaskerekeken mászik, egyik mancsában vetélő, másikban füstölgő bomba, két oldalán Dávid-csillag világít.

Weiss Manfréd az 1902-ben megalakult Gyáriparosok Szövetségének (GYOSZ) egyik alapító tagja volt. George Deak tanulmánya a GYOSZ történetével, összetételével, érdekarcaival, politikai és szellemi arculatával foglalkozik. Míg a gazdasági életben az ipar egyre nagyobb jelentőségre tett szert, az ipari vállalatok vezetőinek aránytalanul kevés befolyásuk volt a politikai életre. Az 1901-es törvény az összeférhetetlenségről kitiltotta az Alsóházból a nagyipar képviselőit. Ezek, mintegy ötven alapító tag, 60 százalékuk zsidó, alakították meg érdekeik védelmére a Gyáriparosok Szövetségét. 1914-re már ezer céget képviseltek, a jelentős budapesti részvénytársaságok 70 százalékát. A GYOSZ az agrárérdekekkel vívott gazdasági harcon kívül részt vett a kor fontosabb politikai vitáiban, a létező pártoknál progresszívabb, neoliberais ideológiai állásponttal. Vezetői közül Hegedüs Lóránt és Gratz Gusztáv a *Huszádik Század*-ban publikáltak, Fenyő Miksa megalapította a *Nyugat*-ot, amelynek fő részvényesei között ott voltak a GYOSZ alapító tagjai. A GYOSZ egész tevékenységében a nagypolgárság urbán ethosza és ezen belül a tagságában jelentős arányban képviselt zsidó nagyiparosok magabiztossága fejeződik ki. Ez a gazdasági erőre alapozott öntudat árad Chorin Ferenc beszédéből a GYOSZ 1909-es konferenciáján: „Nem nézhetjük tovább tétlenül, hogy városaink, kulturális és gazdasági életünk központjai, a törvényhozásban Hamupipőke szerepre ítéltessenek. Fel akarjuk mutatni a városokban rejlő erőt, amelyre Magyarország jelen kultúrája épül, figyelmet és megbecsülést kívánunk szerezni ennek az erőnek minden megnyilvánulásában.”

Ez a gondolatébresztő kötet hozzásegít ahhoz, hogy az utókor felmérje és megbecsülje ezt az erőt, és egyben a zsidók teljesítményét a magyarországi modern urbanitás kialakításában.

Egy páratlan emlékiratról*

Charles Fenyvesi: *Mikor kerek volt a világ*



ét Samu emlékezeiből, legendáiból szötte egy történelmi magyar zsidó család több generációjának ízes történetét Charles Fenyvesi. Az egyik Samu (azaz becenevén Sumi) Budapestről regölte a szabolcsi Schwarczok történetét, míg a másik az izraeli Beersebából. Így kerek a világ, nemcsak a tegnapi Szabolcsban, hanem a mai zsidóság életében. Charles Fenyvesi, Amerikába szakadt magyar talán nem is tudta, milyen forrásértékű emlékirat kerekedett a tolla alatt. A Mária Terézia korától máig ívelő családtörténet a hazánkba települt zsidóság választási lehetőségeinek krónikája: egyfelől a „Sumi bácsié”, a gyulaji zsidó földbirtokos fiáé, aki különös makacssággal még életében elintézi, hogy Derzs elhagyatott, használaton kívüli zsidó temetőjében helyezték örök nyugalomra, másfelől Samu bácsié, aki a család egy részével Izraelbe költözött, s így a maga részéről leszámolt az asszimiláció illúziójával.

Charles Fenyvesi könyvének értéke éppen ez. Voltaképpen csak könnyed történeteket idéz fel a családi múltból. Ám ahhoz már igencsak amerikaivá lett, hogy tudja az „unassuming approach”, a tartózkodó megközelítés minden előnyét. Vagyis: ritkán kommentál, nem tűz hivalkodó felkiáltójelet felismerési nyomatókísítására. De riporterként s gondolkodóként bízik az anyagában, engedi, hogy az bontsa ki, ha egy-egy történetnek mégiscsak akad tanulsága.

A Schwarcz család története: kiemelkedés abból a földhözragadt zsidó létezésből, mely akkor is a gettó falait emeli maga köré, ha már történetesen kiszabadult a gettóból. Az egyikős vándorlásai során rábukkan egy magányos fogadóra, bizonyos Reb Iczigre. „A kedves vendéget, aki betér ide, a feleségem látja el. Én magam a Talmudot tanulmányozom. Végtelen bánatomra, teljesen egyedül kell csinálnom, legalább egy éve nem járt erre zsidó ember, hogy együtt tanuljon velem.”

Fisch Baruch magával viszi Reb Icziget a maga falujába, hogy gyermekeit tanítsa a szent életű. S ez a tanítás, a közösség alárendelése a tudásnak indította meg – paradox módon – a zsidó közösségek felbomlását is. A földhözragadt, a szegénységgel és jogfosztottsággal küzdő zsidó közösségek tagjait az *Írás*, annak tanulmányozása, az iskola mint a szorgalom ihletője, az erkölcsi-vallási kötelességek megtartása tette alkalmassá arra, hogy egy dinamizáló társadalom befogadhassa őket.

Fenyvesi mesterien idézi fel a hajdani vélekedéseket: vajon Napóleon a Messiás előfutára-e, vagy ellenség, aki azon mesterkedik, hogy a zsidóságot előcsalja a zsinagógákból? „Isten meguntta Napóleonot” – idézi Victor Hugót a könyv. Minő találat ez az idézet – mintha Victor Hugo mondásában afféle babonás zsidó aggodalom szólalt volna meg.

Reb Iczig után egy új s erőteljes rabbifigura bukkan fel a könyv lapjain: a kállói csodarabbi, Taub Izsák. Fenyvesi türelmesen cáfolja azt a legendát, hogy Taub a haszidizmus és Baal Sem Tov szellemi örököse lenne. Taub Izsák inkább II. József liberális zsidótörvényeinek különös értelmezője volt: a Habsburg abszolutizmus felvilágosodásának sajátos képviselője,

aki nemzet és haladás konfliktusát próbálta a személyes magatartás harmóniájában feloldani. „A kállói rabbi (Taub Izsák) még széderesti vacsorákon is énekelt magyar dalokat, és a zsidók egyiptomi szolgátságát az osztrák bilincsekben sýnylódó Magyarországhoz hasonlította. Asztalánál minden rendű és rangú keresztény szívesen látott vendég volt.”

Szeri se száma ama apró motívumoknak, melyekkel Fenyvesi akarva-akaratlan bizonyítja, milyen természetes vonzalommal olvadt be a magyar vidéki zsidóság történelmileg ama környezetbe, ahol élt. A zsidók jogainak kiterjesztői ugyan II. Józseffel a Habsburgok voltak; miként a későbbiekben is a bécsi kormányzat kényszerű nemzetekföldröttsége biztosította a zsidóság jogelőnyeit a soknemzetiségű birodalomban. A magyar zsidóság azonban a magyar érdekek mellett lépett fel a Martinovics-összeesküvéstől (Taub Izsák Szentmarjay híve volt) egészen a negyvennyolcas forradalom át a birodalommal való szakításig. Asszimilációja összetetten tükrözte a modernizáció folyamatát, mely egyszersmind abból áll, hogy a zsidóság egyetlen meghatározottságú közösségből többfajta s összetett meghatározottságúvá változott át. Mert nemcsak az jellemezte őket, hogy „Mózes-hitűek” voltak, hanem az is, hogy nemegyszer a befogadó közösség érdekeit a szűk csoportérdekek elébe helyezték.

A liberalizáló jog korántsem előlegezett bizalomként, vagy az általános liberális elvektől vezetve kiáltotta ki a zsidóság – sokáig részleges – gazdasági és politikai egyenjogúságát. Hanem azt ismerte el, hogy a zsidó közösség nagy része a vallásgyakorlást a privát szférába vonta vissza, míg a közéletben – szokásaiban és viselkedésében is – betagozódott a magyarságba. Vallásos ünnepein magyar nótát dalolt – mint Fenyvesi oly szépen írja meg Taub példáján –, míg a héber dalokat csak otthon énekelte.

Elég csak a könyvben közölt fotón szemügyre venni Schwarz Károlyt, a gyulaji földbirtokost. Úgy fest, mint egy magyar gazda a felesége oldalán. Róza (akit Ráchelről magyarítottak) meg afféle ténsasszony. Ők már a „kiegyezés” emberei, a Ferenc József-i boldog békeidőké, a gyarapodásé, a föld szeretetéé. Schwarz Károly adakozó természetű volt, még a falubeli görögkeleti és református templomok építésére is adott pénzt. Báróságot vehetett volna, de azt szeméremből elutasította. Jókait olvasott, s nemcsak azért, mert Jókai elvette Grósz Bellát, a fiatal színésznőt, s ezzel a vegyes házasságokra adott ékes példát.

A kiegyezés korabeli zsidóban a liberalizmus optimizmusa munkált. A típus továbbfejlődésének, kiteljesedésének lehetőségét az első világháború kitérőse majd elvesztése akasztotta meg. Nemcsak a gyulaji földbirtokos, Schwarz Károly ment tönkre és vesztette el földjeit – a beilleszkedés illúziója is megszakadt. Trianon sokszorosan sújtotta a magyar zsidóságot is. A megcsontított országot hazájuknak érezték, a haza hivatalos képviselői azonban megkezdték azt a különös disszimilációt, elidegenítést, majd kitaszítást, amely végül a vidéki magyar zsidóság csaknem teljes elpusztításához vezetett.

Magyarország volt az első, amely a *numerus clausus*-szal a zsidóság polgárjogait korlátozó intézkedéseket vezetett be Európában. Ki ellen? Ha a földjét vesztt, Debrecenbe költöző Róza mamát, Schwarz Károly özvegyét, a szerző nagyanyjának sorsát nézzük, sokat megértünk az áldozatok természetéből. A liberalizmus korának múltán Róza mama megmaradt annak, aki volt: türelmes és megengedő léleknek. Egyik leánya – hét gyermeke közül – szerelmes lett Kisar falu református lelkészének fiába, Leventébe. Róza mama áldásával kötött a frigy. A *széderestéken* Levente – aki a teológián hébert tanult – lett az előimádkozó.

A trianoni Magyarországon a hivatalos politika és ideológia nem véletlenül próbálta egybemosni a liberalizmust a zsidósággal. Megkockáztatom – Róza mama példája nyomán –, hogy a zsidóságban, amikor érzelmi politikára került a sor, a természetévé szervült liberalizmust is gyűlölte a konzervatív széljárásra fordult úri Magyarország.

A húszas években fellángoló politikai antiszemitizmus okát abban jelöli meg a kutatás, hogy a csonka országot nemzeti kisebbségeitől is megfosztotta Trianon – s az egyetlen kisebbség a magyar zsidóság maradt.

E megállapításhoz azonban elfeledik hozzátenni, hogy a politikai antiszemitizmus érzelmi-indulati fedezetét éppen az adta, hogy a modern asszimilált zsidó – nyelvben és viselkedésében – megkülönböztethetetlen volt a lakosság más cso-

portjaitól. Nem véletlen, hogy a zsidóság minden politikai és jogi megkülönböztetése középkori jelvények szimbólumrendszerével és gyakorlatával történt, az egyetemen felmutatandó keresztlevéltől a sárga csillagig, majd a valóságosan újjáépített gettókig. A zsidóság kitaszítatása a liberalizmus „visszavétele” volt, a magyar fejlődés múlt századának eltörlése.

Róza mama a gyulaji birtoktól a debreceni lakáson át a gettóba, majd Auschwitzba jutott. Leányát, a negyvenesztendő Elzát megkímélték volna, de ő követte az anyját a végzetes úton. Az elvált asszony portréja Fenyvesi könyvének egyik legsikerültebb fejezete, egyetlen darab megelevenedő múlt. Elza elválik kikapós férjétől. De a megsemmisítő táborba már együtt érkeznek.

Fenyvesi könyvét olvasva ismét rádöbbenhetünk, milyen felfoghatatlan tragédia a magyar zsidóságé. Csak félve lehet kérdenünk, miért csapott le annyiukra a halál angyala. Charles Fenyvesi józan szerző, aki irtózik minden általánosítástól s „üzenetét”, ha van, történetekbe csomagolja. Az egész családtörténetből mégis az dereng fel, hogy a beilleszkedés sikere volt az „a bűn”, amelyért a magyar zsidóság nagy többsége az életével fizetett. Az volt a megbocsájtathatlan, mennyire *nem* különböztek.

Sumi bácsi magyar földben pihen. Samu bácsi családja Beerebából éli meg ugyanezt a történetet.

Ugyan mit gondolhatnak ők a szaporodó sírokról?

Kántor Zsolt

JELENTJÜK, URAM, VÉGÜNK!

(Szilágyi Ákos: *Gyönyörök kertje, A vágy titoktalan tárgya*)



A megértetés több, mint a megértés. Legyen bármi a tárgy, akár a Bármi is, legyen transzkontextuális műfajú, legyen pseudoextrém, mioritikuszerű, legyen akár vers vagy esszé, vagy éppen egy installáció, az ellenpontelvű lény (a lényeg) ugyanazt jelzi. Azt mondja; amit mond, nem amit akar. Az lesz, amiként értett, ha másként értett, akkor is recepcióra rászorul, befogadásba ágyazott. Ha *azonosan* értett lesz (mihez képest?), akkor is elvétett, félreértett, másként betáplált, alulexponált. És minden magyarázat magyarázatra szorul. A *voltaképpen* tapasztalat a hagyományokban való benneállás, tehát nemcsak csurom empiria, hanem millió alaksejtelem. Mihez képest értünk azonosan, egyöntetűen? Ez az erőter volna a hagyomány révén feltáruló kérdésség világossága? A kétegy kelyhével locsolt, lassú állítások. Sok esetben azonban nem mi választunk, hanem bizonyos pólussal bíró alternatívák értünk nyúlásáról van szó. Az igazság interszjektív, a személyiség igazságközi. A nyelvesség korlát bizony, de belekapaszkodunk. Láttatni a többértelműt, kibontani a tradíciók rétegeiből, a kifejezés-kifejtés színpadán koreografáltan, ez már maga a tévedés elkerülhetetlenségét jelenti. De több, mint a kí-

vánni, látni. A megmutatni, előteremtteni, létrehozni, megformálni, művé szűrni mind: megértetés, interpretáció. De ne felejtjük el, amit Kulcsár Szabó Ernő állít, mely szerint a műből kifejelezhető válaszok csak a szöveget szóra bíró kérdésekkel egybe növe tekinthetők interpretátumnak.

A véges-időleges ott találkozik a relatívval, ahol a véletlen az elvonttal, tehát: a relációk megtörténésfeltétele az ellenpólusok, az egymásra vonatkoztatható játszmák, művek léte-hiánya, az a fajta artikulálhatóság, amely a meglévőt szembesíti az áhítottal. Meg akarod értetni magad? Akkor elsőként érts! Először magadnak kell elmagyaráznod, amit másokkal értetni akarsz. Létfontosságú ez, kommunikációhiányos korszakokban. Ha a tolerancia kifejtetlen marad, a Másik elszemtelenedik.

A Másik: az olvasó, csak a kifejtett, megindokolt többértelműségeket, parabolákat dolgozza fel (belsővé). Ha nem talál kulcsot, fogódzót, többé nem is keres. Ha minden blöff, a befogadásért is kár. De mégsem hagyja annyiban, újra belemászik az anyagba, megmerül az egymásra vonatkoztatásban és... Találkozik Szilágyi Ákos sűrű, szemcsés költészetével, végigolvassa a *Gyönyörök kertje* című kötetet, s azon veszi észre magát,



FOTÓ: KÖBÁNYAI JÁNOS

hogy *meg van értve*. Itt az ő kérdései hangzottak el, ebben a könyvben róla beszél a Mű, nem másról. Ami a befogadót érdekli, az ezekben az opusokban benne van. Nem kell rácsokat áttörni a megértés érdekében, csak ráhangoltan-ráérezve kell olvasni. A befogadás kész, a katarzis azonban most hosszabb, mint eddig bármikor.

testünk, ha van, csak pótlás,
hogy aki *itt* van, *ott* lásd,
s könnyebb legyen a botlás –
mindenki mást tesz, mást mond

/32/

Első olvasásra annyira magától értetődőnek tűnnek a versek, mintha nem is szorulnának magyarázatra. A katarzis maga a magyarázat. Ha ilyen intenzíven érezzük a *velejét*, fölösleges áttenni prózába (magyarázatba). Egy olyan *másik* számrendszerben értünk meg dolgokat, amely az összes többi számrendszerben értelmezhető, dekódolható, a többi beszédmóddal is kompatibilis. Szilágyi Ákos 72 oldalnyi négysorosai ragyogó interiorizáció-anyagok, lelki etűdök, ironikus epigrammák, glosszák, haiku-lényegű prelüdök. És minden, ami még kell: magukéva tehető, bensőségesen *meleg* versek. Eddig azt hittük, hogy önmagunkat bensővé tenni a saját ényünk számára lehetetlen, de most megsokszorozva válunk bensővé a világban is.

ölném testem e testbe,
hogyan testet öltés szeress – te!
s hogy *nem* vagy – megbocsássad,
ha nem nekem, hát másnak!

/38/

ha ezt akartad, hát lásd,
e másállapot nem áldás,
mást áldoz föl és mást áld,
mindenki búcsúzásnál!

/205/

Végül is a Gyönyörök kertjébe indultunk, hogy a gyötrelmek ágyásaiba jussunk el. A túlvilág tárul fel, de az evilági ambivalenciák is visszahullanak az ölünkbe. Minden ismétlődik és mégis más. „Uram, ez elkerülné, ami mindnyájunké” – hallik az árulkodás, de nem ettől nem ússza meg a halandó. Beáruatlan is rémes és kilátástalan a lét.

légy, ami lennél: semmi!
úgy könnyebb elhessenni!
csak ez a szörnyű seb, ni,
éned, ez lenne kisebb!

/236/

Tragikomikus, bölcséleti líra ez a javából, visszafogottan, finoman metszett belső rímekkel, alliterációkkal, néhol szarkazmus, mély, tömör gondolatok. Műgondol kimerített arányok, egyensúly, ugyanakkor játékoság, bravúros szószobrocskák, brillírozás a *tudottal*. Minden egyes mondat egy tű.

vidd innen kisdéd vádad.
most is magadat véded,
ne tagadd! vétked átat
annak, aki el nem vét

/227/

A filozófusok mindent tudnak, de azon kívül semmit, mondja Murphy, s ez nem áll Szilágyi Ákosra, bármennyire is hozsannaszerű a kijelentés, igaz: ő a mindenen túl is tud valami többletet, egy kis fantázia, ami felűsíti az amúgy is koherens szövegzséletét. Bármennyire azt sugallja e könnyednek tűnő játszadozás, hogy a költő Szilágyi Ákos csak mellékterméke a filozófus-esztétának, ha gondosan végigbongésszük a kötetet, rádöbbenünk: a fele se tréfa. Komoly kihívásoknak felel meg ezekben a költeményekben a gondolkodó én. Az alábbi két példa akár mottója is lehetne egy új *isteni* vagy *emberi*, esetleg *állati* színjátéknak. Mintha egy festményből szakadna ki egy esendő lény, és átgyúrná önnön múltját (jövővé):

kell ide még, kell könny,
tubusból kicsi alkony,
nehogy valamit elkenj!
tudod: fele könny, fele árny

/222/

ess, csak ess, minél tovább,
test a testbe, és ne bánd –
nincs esés, mely tétovább,
melynél lenne még tovább
/225/

A *Gyönyörök kertje* szinte egybenyílik a másik kitűnő kötettel, ami szintén a *megértetés* súlyos nehézségeit reprezentálja. Tulajdonképpen *A vágy titoktalan tárgya* maga a megértetés megértetése. Megmutatja, hogyan lehet a beszéd eszközeivel *beszédközi* megállapításokat tenni a mondhatatlanról. Beszédközi tér képződik, hisz olyan gondolatok fogalmazódnak meg, amelyek artikulációja eddig lehetetlen volt. Így eshet szó a könyvben az ego agóniájáról, aminek összevonásaként létrejön egy szó: egónia. Ez is beszédközi képződmény (grammatológiai csúcs), kár, hogy idegen nyelvre nehéz lesz lefordítani. Szó esik az eredetiségről, a másságról, az elherdált titkokról, a nemtörténőről, a tisztátalanságról stb. De minden esszé (számomra) egyetlen gondolat köré csoportosul, amit a könyv elolvasása után könnyen megfogalmazhatunk: hogyan lehet az ember boldog, annak ellenére, hogy mulandó. ??? A válasz maga a mű. *A vágy titoktalan tárgya*. De vissza-visszatér az előző kötetből két négysoros is, ami rímeli a mulandóság-boldogság témakörhöz:

Isten szemében szálla,
aki e létből száll ki,
odalenn testtelen kószál,
ahogy most én is szállok

testünk a titkos zárka,
mely más testekből zár ki,
nehezen nyit, halkán zár –
lélek jár bele hálni

/23–24/

„Egyvalami bizonyos: katasztrófában élni annyi, mint vallásos légkörben élni. *Várni* valamire, ami még nem következett el, vagy ami még nem teljesedett ki, ha az nem egyéb is, mint tulajdon végünk.” (*Egónia*).

Tiszta beszéd, a megértetés terepe. Dilthey fogalmazta meg, hogy „soha sincs jelen, amit jelenként élünk meg, mindig magába foglalja annak emlékezetét is, ami éppen jelen volt.”

A halál tulajdonképpen nem más, mint az *emlékezés*, a jelen elvesztése, a *nem vagyunk jelen* átérezhetetlensége, a halál olyan pont, amelyben összegződik minden megélt (lényegi), és összecsúszik minden pillanat.

Szilágyi Ákos felépít egy világmindenséget, azután előtűnik bontja szét. Megmutatja, milyen princípiumok állnak a tények mögött. „*A másként-élő* nem nevelő. *Máskéntélésre* nem kell, nem lehet nevelni, legalábbis abban az értelemben nem, hogy a másik ember a nevelés tárgya. Ha nevelés egyáltalán lehetséges, akkor az egyetemes emberi kultúra, a természet, a másik ember,

a szabadon választott közösség szeretetében, kit-kit önmagára kell nevelni, engedni kell, hogy önmagára nevelődjön. Mert csak így, önmagához eljutva juthat túl önmagán, hiszen az ember, e tökéletlen lény, e teremtmény sohasem elég önmagának.” (*A filozófia meg nem valóistása.*)

A vágy titoktalan tárgya tizenöt írást tartalmaz. *A holnap árnyéka nélkül* Huizinga: *A holnap árnyékában* című Tevan-kiadásához előszó, de ugyanakkor itt is a prológos szerepét tölti be. „Talán csakugyan századunk harmincas éveiben jelent meg utoljára ez az árnyék, hogy aztán mindent elborítson és *árnyékvilággá* változtassa a jelent.”

Huizinga jövője már a mi jelenünk. A ma, amely már nem vet árnyékot, mert maga is pusztán árnyék. Háborúk, népiirtás, hipokrizis, narkománia, komputerlét, robotúr. A második írás a *Fel is út, le is út* Sade márki ürügyén a mohón sóvárgott rosszról medítál, érzékeltetve a végnapok auráját. „A vég mögöttünk van. Mi már a végben élünk, a véget éljük. Ha ez nem tűnik föl, csakis azért, mert létezési módunkról van szó. Egyek vagyunk vele. A halaknak sem *tűnik föl*, hogy örökösen víz veszi körül őket.”

A címadó írás a *titok* megszűnéséről tudósít. Minden titok lelepleződött, mert „Minden lény titka önnön lényegének ellentétével egyenlő”.

Az *Eltérek, tehát (nem) vagyok* a mindenáron való eredetiséget leplezi le. „Az én mint szellemiség – vagyis mint valóság nélküli lét – pusztá formá, semmiféle kötelező tartalommal nem rendelkezik. Az én – ahogyan a tudat-lényben izolálódik – mindössze egy létpont, amelyen végtelen számú személyiség egyenesen húzható meg, hol az ironikus szabadság játékos örömeivel, hol biztos pontra nem leelő kétségbeesésével.”

A *megtestesülés lírája* Oszip Mandelstam-elemzés, nagy erejű írás.

A *tisztátalanság dicsérete* már a címével is irritál, de logikája meglehetősen tiszta: „...a Tisztogatók már eddig is több mocskot csináltak, mint amennyit mocskosok és mocskolódnak valaha”.

A *fej ördöge* című tanulmány a civilizáció bajairól értekezik ihletetten, meggyőzően és nemcsak a beavatottak számára érthető hangnemben. A „Semmi sem idegen tőlem, ami embertelen” megállapítást alátámasztja a rengeteg szex- és horrorfilm, amit eleinte undorodva, azután egyre nagyobb élvezettel nézegetünk. Miért? Mert mindenáron szórakozni akarunk, mindig újat, eredetit, *mást* akarunk habzsolni. A mohóság kifogyhatatlan.

Az *élet* és a *szellem* közösségét felváltotta a *pénz* közössége, ami összeköti az evilágon élő embereket, de ugyanakkor dologi viszonylatokat konzervál érzelmi kapcsolatok helyett. Ez van ma. Most. De lehet másképp is, ha elmélyülünk mi is, és nemcsak megérteni akarjuk a katasztrófa utáni világot, hanem megértetni, továbbadni is. Ez a két könyv segít a továbbadásban. Hála a Holnap és a Liget kiadóknak.

HÍREINK

A *Múlt és Jövő* szerkesztőségét hívták meg ünnepi műsort adni az apostagi zsinagóga felépítésének 170. és felújításának ötödik évfordulójára Apostagra. 1992. dec. 13-án az Európa Nostra-díjjal kitüntetett pompás faluházban Raj Tamás főorvos, parlamenti képviselő és az újrálmodó Wirth Péter építész mondott emlékező és köszöntő szavakat a község polgármesterének és a falu nagy számban megjelent lakosságának. A szerkesztőség állandó tagjain kívül Gergely Ágnes és Somlyó György vett részt a megemlékezésen, akik verseikből olvastak fel, a Muzsikás együttes tagjai új lemezükből tartottak bemutatót. Ekkor nyitották Kőbányai János *Szentföld ünnepi* című fotókiállítását, amely azóta is körbejár Bács-Kiskun-Szolnok megyében, hogy majd peszachtól egy másik tájban; a pannonhalmi főapátságban várja az érdeklődőket.

*

Folyóiratunk 1993. január 15-én tartotta irodalmi estjét a Magyar Írók Szövetségében, zenei különszámunkra készülve sok zenével tarkítva: föllépett a Muzsikás együttes, Bob Cohen zenesztársával és Kathy Horváth Lajos hegedűművész. Régi szokásához híven javarészt hangköltészeti irodalmi műsort adott a tíz év után újra közösen fellépő Fölőspéldány csoport. (Györe Balázs, Kemenczky Judit, Kőbányai János, Szilágyi Ákos, Szkárosi Endre és Temesi Ferenc.) A *Múlt és Jövő* állandó szerzőit Balla Zsófia, Ember Mária, Koppány Márton, Schein Gábor és Varga Mátyás képviselte.

*

A MaZsiKe meghívására a *Múlt és Jövő* bemutatkozott az egyesület székházában. Mivel március 13-ára kaptunk dátumot, önként adódott, hogy az országban végigvonuló 48-49-es szabadságharcra emlékező rendezvényekhez kapcsolódjunk. Löw Lipót gyűjtő táborig beszédét Frölich Róbert rabbi és táborig lelkész mondta el, a zsidók részvételéről szóló korabeli dokumentumokat Galkó Balázs olvasta föl, a zenét ismét Kathy Horváth Lajos – ezúttal egy Stradivariuson – és az Ökrös együttes szolgáltatta. Az est második részében Gerő András, Karády Viktor és Schweitzer Gábor történészek a történelemtudomány, a történelmi szociológia és a memoáriumirodalom oldaláról világítottak meg '48 és a magyar zsidóság kapcsolatát.

*

A *Múlt és Jövő* könyvkiadással bővíti kínálatát. *Múlt és Jövő Könyvek* címen sorozatot indítunk, amelynek első kötetei várhatóan idén jelennek meg. Elsőül Scheiber Sándor kiadatlan beszédeiből egy válogatást, amelyekből többször is közöltünk és még közlünk ízelítőt. A szerkesztőség a megjelent igényt követve könyvgondozást is vállal. (Referencia könyvünk David Giladi: Pesti mérnökök – Izrael építői című könyve – címlapon korlátozott számban megrendelhető. Ára 490 forint + postaköltség.)

*

Lapunk külső munkatársa és barátja, Kányádi Sándor idén kapott Kossuth-díjat. Büszkéek vagyunk rá, és szeretettel üdvözljük a kitüntetés alkalmából.

*

Nyári számunk az előző nyári Jeruzsálem-különszámhoz hasonlóan Budapest-különkiadás lesz.

PANNONHALMI SZEMLE

alászállás és felemelkedés

Az évente négyszer, tematikus számokkal jelentkező lap célja: teológia és kortárs kultúra jól körvonalazott szembesítése.

Első, húsvéti számunk tartalmából:

Sören Kierkegaard elmékedése a keresztény hitről, H.-G. Gadamer esszéje Paul Celan költészetéről, Ghislain Lafont, Sulyok Elemér, Hírka Antal teológiai írása, Török Endre, Németh G. Béla, Géher István, Balassa Péter, Tóta Benedek, Tillmann J.A., Gelencsér Gábor és Zwickl András filozófiai, irodalmi, művelődéstörténeti, esztétikai tanulmánya. Balla Zsófia, Székely Magda, Takács Zsuzsa, Bárdos László, Schein Gábor és Villányi László versei.

Megrendelhető: 9090 Pannonhalma, Vár 1.
Kapható: egyes budapesti és vidéki könyvesboltokban

1993
I/1

VOLT EGY KIS UTCA

- jiddis dalok - kazetta

A MÚLT ÉS JÖVŐ-nél postai utánvétellel megrendelőknek az eredeti 440 Ft-os ár helyett - 20% kedvezménnyel - 360

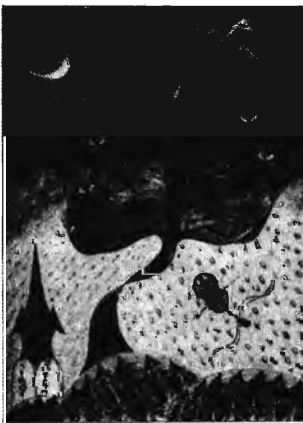
Ft-ért. (Az ár a postaköltséget nem tartalmazza.)

Közreműködők: Kovács Apollónia, Záhonyi Etelka ének, Szajkó József hegedű, Felix Györgyi zongora, Nagy Balázs klarinét, Mérei Péter dob, Szőke-Tassi Zoltán basszusgitár.

A hangfelvétel a Szinkron Filmstúdióban készült.

Kiadja: Felix Györgyi.

Kelet-Európa talán legnépszerűbb jiddis dalai szólnak meg ezen a kazettán magyar fordításban, sok helyütt megőrzött eredeti jiddis szövegrészekkel. E gazdag díszítésű melódiák mozgalmos hanghatteréből egy hajdani tisztább világ nosztalgája is kiscsendül.



KOVÁCS APOLLÓNIA
ZÁHONYI ETELKA

FIGYELŐ

VOLENSZKY PAULA Mustrája

VÁLOGATOTT BIBLIOGRÁFIA AZ 1992. NOVEMBER–1993. JANUÁR KÖZÖTTI IDŐSZAK ZSIDÓ VONATKOZÁSÚ IRODALMÁBÓL, SAJTÓJÁBÓL

Ezt a munkát az Andrew and Pearl Rosenfeld Research Project on the History of the Jews of Hungary and the Habsburg Empire, Hebrew University, Jerusalem támogatta.

Folyóiratcikkek

1. Események

1.1 Hitközösi események

„Azoknak az érdekében kell ténykednünk, akik itt élnek.” (Beszélgetés Zoltai Gusztávval és Landeszman Györggyel.) In: *Trend-Válto*, 1992. nov. 20.

A MAZSIHISZ nyilatkozata a német kormányhoz, 1992. dec. 15-én. In: *Magyar Nemzet*, 1992. dec. 17.

A német kormány válasza a zsidó hitközösi eseményeknek. In: *Magyar Hírlap*, 1993. jan. 6.

HARANGOZÓ István

A vallási hovatartozás felmérése nem teljes körű, név nélküli és önkéntes lesz. In: *Magyar Hírlap*, 1992. dec. 23.

HARANGOZÓ István

Mégis a miniszter kért állásfoglalást vallás ügyben. In: *Magyar Hírlap*, 1992. dec. 24.

HARANGOZÓ István

A MAZSIHISZ véleménye a felekezeti hovatartozás felméréséről. In: *Magyar Hírlap*, 1992. dec. 29.

Kitüntetések. (Tuschák Róbert a Magyar Köztársasági Érdemrend középkeresztje, Schweitzer József és Szathmáry Lajos a Magyar Köztársasági Érdemrend tisztikeresztje kitüntetést kapta.) In: *Népszava*, 1993. jan. 14.

Új rabbit köszöntöttek (Debrecenben – Deutsch László személyében.) In: *Hajdú-Bihari Napló*, 1992. dec. 4.

1.2 Szervezetek eseményei

Volt, lesz: UJS. (Union of Jewish Students.) In: *Szombat*, 1993. 1. sz. 10. p.

Zsidó kulturális egyesület (alakult Pápán.) In: *Napló*, 1993. jan. 25.

1.3 Jubileum, emlékünnepek

Pécsi emlékmenet. In: *Somogyi Hírlap*, 1992. nov. 30.

Új tábla a levett helyett. (Koszorúzás a gettóemlékfálnál.) In: *Vásármapi Hírek*, 1993. jan. 17.

1.4 Előadás (tudományos)

Disputa az antiszemitizmusról. (1992. nov. 29-én az MTA Judaisztikai Kutatócsoport rendezésében. In: KOVÁCS András: Az antiszemitizmus mint kód. KOMORÓCZY Géza: Másodlagos antiszemitizmusok: A háború utáni Németország és az iszlám világ. (Christian Meier és Bernard Lewis könyvei kapcsán.) HARMATH Pál: Új irányzatok az antiszemitizmus értelmezésében. JAGSCHITZ, Gerhard: Neue Archiv-Dokumente zum Holocaust. KOVÁCS József: Zsidóság a Duna-Tisza közében. HERNÁDI Miklós: Numerus clausus, kvótarendszer, pozitív diszkrimináció. LÁNYI Gusztáv: Politikai antiszemitizmus: Durvalelkűség és tekintélyelvűség. KISS Endre: Az antiszemitizmus mint metafizika.) In: *Beszélő*, 1992. nov. 28.

Fiatalkutatók tudományos ülészaka az Országos Rabbiképző Intézet alapítása 115. évfordulója tiszteletére, 1992. dec. 20. (In: CSERHALMI Péter: Gruby Dávid (1810–1898) világa, ÉRI Károly: A totális interpretáció módszerének alkalmazása a Bibliatudományban (Mér Weiss: Jób kezdetének története.), FAZEKAS László: A jiddis nyelv kialakulása, FROJMOVICS Kinga: A magyarországi zsinagógaépítéset helye a középkori Európában, GADÓ János: Népi-urbanus vita Magyarországon 1991, Ö. KOVÁCS József: Polgárosodás és zsidóság Magyarországon a 18–19. században, MARKOVICS Ábrahám: Chanukka a tradicionális és modern zsidó irodalomban, SCHWEITZER Gábor: Adatok az 1935. évi Izraelita Országos gyűlés történetéhez, TURÁN Tamás: A hadszolgálat zsidó joghagyományban.) In: *Szombat*, 1992. 10. sz. 4. p.

Ö. KOVÁCS József

Zsidók a Duna-Tisza köze városaiban, 18–19. század. (Előadás az MTA Judaisztikai Kutatócsoport szervezésében. 1992. dec. 8-án.)

SCHWEITZER József

Szefárdok Magyarországon és Erdélyben. (Bacher Vilmos-emlékelőadás 1992. december 17-én az MTA Judaisztikai Kutatócsoport szervezésében.)

Vihar a holt-tengeri tekercsek körül. In: *Magyar Hírlap*, 1992. nov. 26.

A válogatás a MAHÍR-OBSERVER Médiafigyelő szolgálat sajtófigyelésének felhasználásával készült.

1.6 Nyilvános rendezvény

BENEY Zsuzsa

A magyar zsidóság története – ahogy Pap Károly látta. (Előadás a JPTE kollégiumában.) In: *Új Dunántúli Napló*, 1992. dec. 1.

FELDMÁJER Péter

beszámolója Göncz Árpád izraeli látogatásáról (a kecskeméti MAZSIKE klubban.) In: *Petőfi Népe*, 1992. dec. 2.

A hagyomány mindig él és hat. (Dov Landau előadása Pécsen.) In: *Új Dunántúli Napló*, 1992. dec. 1.

KARASSZON Dezső-DEUTSCH László

Nevelés az ókori és a mai Izraelben. (Előadás a debreceni Magyar–Izraeli Barátsági Társaságban.) In: *Hajdú-Bihari Napló*, 1992. nov. 30.

RAJ Tamás

Az izraelita egyház története. (Előadás a kunszentmiklósi Baksay Sándor Gimnáziumban.) In: *Petőfi Népe*, 1992. dec. 8.

SÍPOS András-VIRÁG Teréz

Röppentyű c. TV-filmjének bemutatója az MTA Judaisztikai Kutatócsoport rendezvényén. 1992. nov. 5-én.

VÁRAI Emil

Gyermekek, pedagógusok, iskolák. (Szombat esti beszélgetés a Bethlen téri Oneg Sabbat Klubban a zsidó oktatási intézmények vezetőivel.) In: *Szombat*, 1992. 10. sz. 4–5. p.

VERŐ Gábor

A Magyar Auschwitz Alapítvány eredményei és feladatai. (Előadás a MAZSIKE klubjában.) In: *Evangélikus Élet*, 1992. dec. 6.

Világ Igazai. (Baráti találkozó a Magyar Auschwitz Alapítvány és a MEASZ NÜB szervezésében dec. 14-én.) In: *Esti Hírlap*, 1992. dec. 15. 4. p.

1.7 Kiállítás

Fejezetek a magyarországi zsidók életéből. (Kiállítás a TIT Természettudományi Stúdiójában.) In: *Magyar Nemzet*, 1993. jan. 11.

Izraeli fotók Békéscsabán. (Shai Ginott kiállítása.) In: *Békés megyei Hírlap*, 1992. dec. 4.

KÓTAI József

Állatfigurák és gipszemberek. (Izraeli kerámiák a Vigadó Galériában.) In: *Magyar Nemzet*, 1992. nov. 6.

PIEGER Zsolt

Izrael színei. Juda Enev kiállítása Kőszegen. In: *Szombat*, 1992. 10. sz. 41. p.

Ruhák szombatra. (Kiállítás a Wesselényi utcai Biblia világa nevű kiállítóteremben.) In: *Kurír*, 1992. nov. 4.

STERN, David

Tanulmányok egy útról 1987–1992. (Kiállítás a Magyar Nemzeti Galériában.) In: *Új Élet*, 1992. dec. 15. 5. p.

SZÁNTÓ T. Gábor

Messziásvárók. (Dunajszky Gábor fotóművész kiállítása a Chagall Galériában.) In: *Szombat*, 1992. 9. sz. 40. p.

SZEGŐ György

Megbékéléseink. (A Hadtörténeti Múzeum kiállítása az Art-Ma Művészeti Alapítvány rendezésében.) In: *Szombat*, 1992. 10. sz. 40–41. p.

THURÝ Levente

Kávéházi Lapok. (Michele Zackheim kiállítása a Chagall Galériában.) In: *Szombat*, 1992. 9. sz. 41. p.

1.8 Konferencia

Budapesten az Amerikai Zsidó Bizottság küldöttsége. In: *Népszabadság*, 1992. nov. 10. 2. p.

A közöny – veszélyes. (A ZSVK New York-i tanácskozása a neonacik németországi fellépése után kialakult helyzetről.) In: *Vas Népe*, 1992. dec. 24. 2. p.

Bojkott német áruk ellen? (A ZSVK javaslat.) In: *Napi*, 1992. dec. 23. 1. p.

Fórum a rasszizmusról (a Raoul Wallenberg Társaság szervezésében.) In: *Népszabadság*, 1993. jan. 26.

JÁVORSZKY István

Szemben a széllal. (Tanácskozás a Konrad Adenauer Alapítvány és a B'nai B'rith magyar tagozatának szervezésében, 1992. jan. 16–17-én.) In: *Magyar Nemzet*, 1993. jan. 18.

KISS Zsolt Péter

Tolerancia vagy ökümenizmus. Alternatív vallásosság régen és ma. (A Magyar Vallástudományi Társaság Konferenciájáról.) In: *Válóság*, 1993. 1. sz. 109–110. p.

LAZAROVITS Ernő

Ülés Párizsban. (Az European Council of Jewish Community Service ülése.) In: *Új Élet*, 1992. nov. 1.

LAZAROVITS Ernő

Konferencia Szóulban. (Az Assembly of World Religions konferencia.) In: *Új Élet*, 1992. nov. 1.

Zsidó Világkongresszus (ülése Varsóban jan. 8-tól.) In: *Magyar Hírlap*, 1993. jan. 6.

1.9 Hangverseny – színházi előadás – film

A budapesti gettó felszabadulásának emlékére. (A Kolibri Színház bemutatta Simon Magda Nagyvárad harangok című monodramáját.) In: *Magyar Nemzet*, 1993. jan. 12.

FORGÁCH András

Ördögien kibírhatatlan, kártékony fajta. (Beszélgetés Jeles Andrásal a Párhuzamos életrajzok című némafilmjének forgatása után.) In: *Beszélő*, 1992. nov. 28. 24–27. p.

Hagyd a nagypapát! (Szomorú Dezső: Szabóky Zsigmond Rafael című darabjának egri bemutatója.) In: *Egri Újság*, 1992. dec. 11.

Dr. Kovács István az új minta? (Bánki Viktor Dr. Kovács István című, 1942-ben készült

filmjének retrospektív vetítése az Örökmozgóban.) In: *Magyar Hírlap*, 1993. jan. 27.

KÖBÁNYAI György

Visszatért a száműzött dal. (A Muzsikás együttes karácsonyi koncertje és CD-kazettája.) In: *Mai Nap*, 1992. dec. 27.

Liturgiai fesztivál a Bethlen téren. In: *Új Élet*, 1992. okt. 1. 4. p.

MOLNÁR Gál Péter

Jiddis filmek [az Örökmozgóban: Város, ahol nem élnek zsidók (1924), Zsidó boldogság (1925), Ki a gettóból (1923), Boldogságkeresők (1936), Maticzka (1938).] In: *Filmvilág*, 1992. 12. sz. 27–30. p.

VÁRHEGYI Andrea

Jób könyve a Pestiben. In: *Népszava*, 1993. jan. 4.

Zsidó népzenei est (Szombathelyen.) In: *Vas Népe*, 1992. dec. 5.

2. Intézmények élete és működése

2.1 Hitközség és szervezetei

Ingatlan-visszaigénylések – félúton. In: *Szombat*, 1992. 9. sz. 9. p.

MOLNÁR Sándor

Miskolc felvirágzóztatói voltak. In: *Déli Hírlap*, 1993. jan. 11.

ORBÁN Györgyi

A dubrovniki zsidó hitközség. In: *Szombat*, 1992. 10. sz. 14. p.

SZÉCSI Éva

„Van egy állam, ahol egyenjogú állampolgár lehetek.” (Interjú Tuvia Ravival, a Szochnut budapesti irodájának vezetőjével.) In: *Szombat*, 1992. 10. sz. 6. p.

Egyházi persely. Az állam szegényei. In: *Közársaság*, 1993. jan. 15. 25. p.

2.2 Zsidó közgyűjtemények

JÓLESZ László

„Könyvtár az előítéletek ellen”. (A kölni Germania Judaica könyvtárról.) In: *Szombat*, 1992. 10. sz. 16. p.

KISS Márton

A Magyar Zsidó Levéltár rendezésének újabb szakasza. In: *Szombat*, 1992. 10. sz. 10. p.

2.3 Szervezetek, egyesületek

ENGLANDER Tibor

Az MCSZ újra tagja a Cionista Világszervezetnek. In: *Új Élet*, 1992. szept. 15. 4. p.

RÓBERT Péter

Ungvári Tamás a Társasági-klubban. In: *Szombat*, 1992. 10. sz. 11. p.

SZÁNTÓ T. Gábor

Biblical World. (Megnyílt a Makkabi Kiadó művészeti grafika-, judaika- és ajándékboltja.) In: *Szombat*, 1992. 10. sz. 11. p.

SZILÁRD Gyula

Hogyan tovább MAZSIKE? (A márciusi közgyűlés elé.) In: *Szombat*, 1993. 1. sz. 6. p.

TASNÁDI Péter

Miért hallgat a rendőrség a Maccabiról? In: *Népszabadság*, 1992. nov. 17. 22. p.

A zsidó szervezetek vezetőinek találkozója. (1992. október 8-án.) In: *Szombat*, 1992. 9. sz. 8. p.

ÚJVÁRI Edit

Zsidóságkutatás (A kaposvári Tanfőképző Főiskolán.) In: *Új Élet*, 1992. okt. 15. 3. p.

2.4 Zsidó iskolák

Galinski iskola Berlinben. In: *Magyar Hírlap*, 1992. dec. 2.

GÖMÖRI Eszter – ORBÁN Anna

Továbbképzések tanároknak (A JOINT és a Szochnut szervezésében.) In: *Új Élet*, 1992. szept. 15. 4. p.

HUSZÁR János

Emlékezés egy ökumenikus iskolára. (Beszélgetés az egykori pápai zsidó polgárról.) In: *Napló*, 1992. nov. 25. 6. p.

Joint – Forrás. In: *Új Élet*, 1992. dec. 15. 8. p.

A Pedagógium tanulmányútja Izraelben. In: *Új Élet*, 1992. szept. 15. 4. p.

Önálló zsidó egyetem (Kievben.) In: *Délvilág*, 1992. dec. 21.

A zene összeköt. (Jótekonysági koncert Frankfurtban a budapesti Lauder Javne zsidó alapítványi iskola javára.) In: *Népszabadság*, 1992. dec. 10.

2.6 Alapítványok eseményei

Alapítvány. (Megalakult a „Mamele Ház” Alapítvány.) In: *Új Élet*, 1992. dec. 15. 5. p.

Az igaz emberért (Alapítvány a Jad Vasém kitüntetés birtokosainak.) In: *Szabad Föld*, 1993. jan. 5.

GYÉMÁNT Mariann

Kétszáz embert mentettek a jezsuiták – A költő (Weöres Sándor) elfelejtett akciója. (A Jad Vasém kitüntettek találkozója.) In: *Mai Nap*, 1993. dec. 10.

Krónikák az Auschwitz bolygóról. (A Magyar Auschwitz Alapítvány – Holocaust Dokumentációs Központ kiadványai.) In: *Vásárnapi Hírek*, 1993. jan. 10.

3. Zsidó ünnepek, vallási élet

DOMÁN István

Zsidó ünnepek. In: *História*, 1992. 10. sz.

HERING József

Hanuka fényei. In: *Népszabadság*, 1992. dec. 19.

KOMORÓCZY Géza

Hanuka és karácsony. In: *Magyar Hírlap*, 1992. dec. 24. 10. p.

KÖBÁNYAI János

A kenyér háza, a születés ünnepe. In: *Közársaság*, 1992. 32. sz. 55–57. p.

Ma gyertyát gyújtasz... (Betlehem és Chanuka-est a Fészek Művészklubban.) In: *Magyar Nemzet*, 1992. dec. 4.

Örömteli hanukát! (Beszélgetés Raj Tamással az ünnep eredetéről.) In: *Hölgyfutár*, 1992. dec. 18.

SINGER Ödön

Chanuka. In: *Esti Hírlap*, 1992. dec. 19.

SPECTER, Michael

A legcsodább rabbi. (A brooklyni lubavicsi szektáról.) In: *IPM Magazin*, 1992. 12. sz. 162–171. p.

Ünnepek. In: *Trend-Váltó*, 1992. nov. 20. Izrael mell.

4. Zsidó néprajz, népismeret, életmód

DÉSI János

„A mi zsidóink is így imádkoztak.” (Kisvárdai múltjához ez is hozzátartozik.) In: *Magyar Hírlap*, 1992. dec. 15. mell. 1. p.

Salom – mindenkihez szól. (Beszélgetés Löwy Tamással és Ledermann Zitával, a Salom étterem vezetőivel.) In: *Trend-Váltó*, 1992. nov. 20. Izrael mell.

A zsidó lét titka. – A Mikve. – A zsidó családi élet szentsége. In: *Egység*, 1992. 11. sz. 1–10. p.

5. Mai zsidó élet (riportok)

FARKAS Zoltán

Jobbra is, balra is nyitni kell. (Beszélgetés Tardos Mártonnal.) In: *Mozgó Világ*, 1992. 12. sz. 95–108. p.

MESTER Ákos

Andrew Sarlós és a 80 millió dollár. In: *168 óra*, 1993. jan. 5. 20–21. p.

Oguz. Zsidók a Kaukázusban. In: *Szombat*, 1993. 1. sz. 17. p.

WÉBER Attila

Szerepek és stratégiák. In: *Mozgó Világ*, 1992. 12. sz. 77–93. p.

Kárpótlás

HAJNAL Frigyes

Tényeknél is makacsabb minisztérium. In: *Szabadság*, 1992. okt. 30.

RÁDAI Eszter

„Mindenhonnan kipiszkálják a magyarokat.” (Beszélgetés Mizsei Béla FKGP-képviselővel és Timár György alkotmányjoggal.) In: *168 óra*, 1992. dec. 15. 23–25. p.

6. Zsidó temetők

6.1 Magyarországon

CS. NAGY Lajos

Ahol a tóratekercs nyugszik. (Az esztergomi zsidótemetről.) In: *24 óra*, 1993. jan. 23.

Fotókiállítás Katymaron. (Dragovác Márk temetőfotóinak kiállítása. In: *Petőfi Népe*, 1993. jan. 26.

KULCSÁR József

Hagyományörzők Tornyiszentmiklóson. In: *Zalai Hírlap*, 1992. nov. 27.

RÁDAY Mihály

Felnőnek-e a fák? (Tervezik az aszódi zsidó temető felújítását.) In: *Magyar Nemzet*, 1992. nov. 5.

SIKLÓSI Gyula

Műemlékvédelmi számvetés. (A Budakeszi

zsidó temető helyreállítása.) In: *Budakeszi vidéke*, 1992. 12. sz. 4–5. p.

6.2 Hírek külföldi temetőkről

BERÉNYI György

Sírgyalázók és „kollaboránsok” (Kismartonban) In: *Új Magyarország*, 1992. nov. 6.

Fajgyűlölet vagy provokáció? Kismartoni kérdőjelek. In: *Pesti Hírlap*, 1992. nov. 4.

Horogkereszt a síron (Stockholmban). In: *24 óra*, 1992. nov. 26.

Kismarton vasárnap temetői őrséget állít. In: *Magyar Nemzet*, 1992. nov. 5.

KÖRMENDI Lajos

Kutya a kútban. (A kismartoni sírgyalázás kapcsán.) In: *Új Néplap*, 1992. nov. 28.

Sírgyalázó németek (Eisenhüttenstadtban). In: *Kurír*, 1993. jan. 28.

Sírgyalázók. (A Prága melletti Golcov Jenikov városkában.) In: *Kurír*, 1993. jan. 19.

Svédország – sírgyalázás. In: *Észak-Magyarország*, 1992. nov. 26.

SZÁSZI Júlia

Kancellár kalapban. In: *Mérték*, 1992. nov. 22.

Újabb sírgyalázások (Strasbourgban). In: *Déli Hírlap*, 1992. dec. 31.

7. Zsidó történelem

BERTHA Bulcsú

Zsidókérdés a Rádióban. (A zsidóság történetével kapcsolatos rádióműsorokról.) In: *Népszava*, 1992. dec. 9.

DONÁTH László

Álom és prédikátor. (Hova jut a bölcs álom nélkül?) In: *Liget*, 1992. 4. sz. 95–99. p.

Felolvasás. (Bibó István Zsidókérdés Magyarországon 1944 után c. művének műsorra-tűzése Gábor Miklós előadásában.) In: *Népszabadság*, 1992. dec. 3.

KÁPOLNAI Iván

Mezőkövesd város és környéke népessége 1746–1990. In: *Statisztikai Szemle*, 1992. 12. sz. 1053–1067. p.

KOVÁCS András

Székely zsidóság. (Bözödújfalut előlönti a víz.) Részlet egy megjelenés előtt álló könyvből. In: *Közvélemény*, 1993. jan. 15. 85–87. p.

MESTER Nándor

Mi lesz az ukrán zsidóság sorsa? In: *Nógrád megyei Hírlap*, 1993. jan. 8.

ORTUTAY András

Zsidó polgárság Esztergomban az 1920-as években. In: *Új Forrás*, 1993. 1. sz. 69–75. p.

S. NAGY Katalin

A háromkirályok avagy a napkeleti bölcsek története. In: *Liget*, 1992. 4. sz. 85–94. p.

SCHNAPPER, Dominique

Francia zsidónak lenni. (Ford. Dérer Miklós.) In: *Európai Szemle*, 1992. 4. sz. 125–128. p.

7.1 Történetírás

FENYŐ István

Magyar sors – zsidó sors. (Gonda László: A zsidóság Magyarországon. 1526–1945 című

könyvéről.) In: *Élet és Irodalom*, 1992. nov. 20. 10. p.

8. Holocaust

8.1 Általában

David Irving (holocausttagadó) angol történész kiutasították Kanadából. In: *Szabadság*, 1992. dec. 8.

DUMONT, Louis

A totalitarizmus betegsége. (Individualizmus és rasszizmus Adolf Hitlerrel.) (Ford.: Turgonyi Zoltán.) In: *Világosság*, 1992. 12. sz. 931–948. p.

FALUDY György

Jegyzetek a kor margójára. In: *Magyar Hírlap*, 1992. dec. 19. mell. 2. p.

E. FEHÉR Pál

Egy lengyel klasszikus elveszett regénye. Mi rejtőzhet még a KGB irattárában? (Bruno Schulz-kéziratokra bukkantak. In: *Népszabadság*, 1993. jan. 18.

GÁRDOS Miklós

Rókaagomba az erdőszélen. In: *Mérték*, 1992. nov. 22.

Halványuló emlékek. (Haláltábor-múzeumok Lengyelországban.) In: *HVG*, 1992. dec. 12. 62–63. p.

A lengyel parlament nehezményezi (a volt Wehrmacht-katonák támogatásának német szándékát). In: *Kisalföld*, 1992. nov. 27.

Lengyelországi tiltakozás. Auschwitzban akar forgatni Spielberg. In: *Magyar Nemzet*, 1993. jan. 27.

Megemlékezés a koncentrációs táborok áldozatairól. (Vita a túlélők és hozzátartozók alapítványáról Németországban.) In: *Magyar Nemzet*, 1993. jan. 26.

Meghalt Brunner, a náci háborús bűnös? In: *Népszava*, 1992. dec. 22.

Német kártérítés. In: *Magyar Hírlap*, 1992. nov. 9. 2. p.

PELLE János

„A magyarázat: mentség.” Gondolatok a Shoah című filmről. In: *Kommentár*, 1992. 5. sz. 31–35. p.

Sakkozott-e Lenin Hitlerrel? In: *Nógrád megyei Hírlap*, 1992. dec. 5.

SZENTGYÖRGYI Rita

A túlélés módzatai. Art Spiegelman képregénye a holocaustról. In: *Kurír*, 1992. dec. 20.

A túlélők gyermekei. (Az American Journal of Orthopsychiatry nyomán.) In: *Élet és Tudomány*, 1993. 1. sz. 55. p.

8.2 Magyarországon

FABINY Tamás

Az üldözöttek mentése. (Keken András életregénye. Részlet egy megjelenő könyvből.) In: *Evangélikus Élet*, 1992. dec. 20.

FÖLDES Anna

Az emlékezés jogáért. In: *Magyar Hírlap*, 1993. jan. 16. mell. 2. p.

HÁMORI Tibor

Bűnös vagy ártatlan? A Finta-ügy. 1–7. rész. In: *Pesti Riport*, 1992. nov. 23.–dec. 1. 4. p.

HALLER Szilveszter

A „végső megoldás” aktái. (Beszélgetés Ságvári Ágnessel a budapesti gettóról.) In: *Magyar Nemzet*, 1992. jan. 18.

HOVANYEC László

Naiv ember volt-e Horthy? (Beszélgetés Szakály Sándor történésszel.) In: *Népszabadság*, 1992. dec. 4. 10. p.

KARSAI László

Hungarista mozgalom. („A magyar nemzet lelkét nem fertőzhetik.” Szálasi Ferenc és a pápai nuncius tárgyalásának jegyzőkönyve.) In: *Közértés*, 1992. okt. 30. 53–57. p.

A Kossuth Gimnázium a háború idején. (Volt tanítás délután és az erdőben, majd munkaszolgálat – a nyíregyházi evangélikus gimnáziumban.) In: *Kelet-Magyarország*, 1992. dec. 14.

MIKLÓS Gábor

Történelmi traumák gyógyítása. (Beszélgetés Virág Teréz és Bárkán Györggyel.) In: *Népszabadság*, 1992. dec. 12. 32. p.

MÉSZÁROS István

A kassai püspök 1944-ben. (Madarász István küzdelme a deportáltak megmentéséért.) In: *Köznevelés*, 1993. jan. 15. 8. p.

MOLNÁR Imre

A felvidéki Wallenberg. (Esterházy János életútjának főbb állomásai.) In: *Köznevelés*, 1993. jan. 15. 7–8. p.

Óbudai emlékköterv (az Újlaki téglagyár falára). In: *Népszabadság*, 1993. jan. 29.

ROBOTOS Imre

Felesküldtem – Szálásra. (Emlék a nemzeti szégyen napjáról.) In: *Kommentár*, 1992. 5. sz. 36–39. p.

Szálasi eszmei tartópillére a zsidógyűlölet. In: *Rubicon*, 1992. 10. sz. 8–9. p.

SZALAY László

A nyelv mint bűnöző. In: *Magyar Hírlap*, 1992. nov. 24. 7. p.

SZITA Szabolcs

Az 1944. évi strasshofi áldozatokról. (A „főlölegessé vált” családokat Bergen-Belsenbe szállították.) In: *Hajdú-Bihari Napló*, 1992. nov. 4.

SZITA Szabolcs

A deportáltak emlékezete. In: *Hajdú-Bihari Napló*, 1992. nov. 7.

SZITA Szabolcs

Tudományos konferencia és emlékközzet (1992. márc. 31-én, Sopronban.) In: *Soproni Szemle*, 1992. 4. sz. 381–382. p.

SZITA Szabolcs

Zsidó munkatáborok Győr-Moson-Pozsony és Sopron vármegye határterületi erődítésén 1944–1945. In: *Arrabona*, 1992. 26–30.

TOLDI Éva

Zsidóként keresztények között. (Beszélgetés a pápai hitközség vezetőjével, Kis Lászlóval.) In: *Napló (Veszprém)*, 1993. jan. 13.

VIGH Károly

Az Auschwitzit jegyzőkönyv és Magyarország 1944-ben. In: *Magyar Nemzet*, 1993. jan. 29.

VIGH Károly

A budapesti zsidóság megmentője. (Koszo-

rús Ferenc történelmi érdeme.) In: *Új Magyarországi*, 1992. nov. 6.

Zászló- és főhajtás Regölyben. In: *Tolnai Népiújság*, 1992. nov. 2. 1., 3. p.

Wallenberg

DÉSI János

Egy kiállítás emlékkönyvéből. „Lehet, hogy új Wallenbergek is szükség lesz?” In: *Magyar Hírlap*, 1993. jan. 16. 8. p.

EMBER Mária

Wallenberg zárkatársai. 1. rész. Megszólal tizenhét tanú. In: *Közértés*, 1992. dec. 11. 86–88. p.

EMBER Mária

Wallenberg zárkatársai. 2. rész. Szorgalmas „telefonáló” volt... In: *Közértés*, 1992. 32. sz. 106–107. p.

Kutatható a Wallenberg-dosszié. In: *Magyar Nemzet*, 1993. jan. 14. 1., 3. p.

KARSAI László

Újabb Wallenberg-dokumentumok. In: *Világosság*, 1992. 12. sz. 949–954. p.

MAGNUSSON, Hans

Megtudhatjuk-e végre a teljes igazságot Raoul Wallenberg sorsáról? (Előadás 1992. aug. 4-én az MTA és a budapesti Svéd Nagykövetség által rendezett Raoul Wallenberg-szeminariumon.) (Ford.: György László) In: *Kommentár*, 1992. 5. sz. 55–57. p.

Megemlékezés Raoul Wallenberg emléktáblájánál. In: *Magyar Hírlap*, 1993. jan. 16.

TAR Károly

Wallenberg erdélyi segédje. (Beszélgetés László Bélával.) In: *Százoldalas Szabad Föld*, 1992. 4. sz. 9–11. p.

Wallenberg halotti bizonyítványa hiteles. In: *Magyar Nemzet*, 1992. dec. 18.

Wallenberg letartóztatásáról. In: *Új Magyarországi*, 1993. jan. 30.

Wallenberg ma is él. In: *Kelet-Magyarország*, 1993. jan. 25.

Wallenberg vallatója nem vall. In: *Magyar Nemzet*, 1992. dec. 21.

9. Zsidó személyek

(életrajz, pályakép, nekrológ, tört. tan.)

Amerikai életrajz Szilárd Leóról. (William Lanouett Szilárd-életrajza.) In: *Pesti Hírlap*, 1993. jan. 27.

ERDŐS Márta

Tony lett Bernardból – Curtis a Schwartzból. In: *Kisgyed*, 1993. jan. 5. 18–19. p.

Fürkésző. (A baromfiúpar Békés megyei gyökereiről.) In: *Békés megyei Hírlap*, 1992. dec. 5.

GÁL Zoltán

Majd a Feri bácsi. (Lichter Ferenc, a bajai zsinagóga és temető helyreállításának motorja.) In: *Petőfi Népe*, 1992. nov. 4.

GYÖRFFY László

Ficsúr izraeli művész lett. (Rónai András) In: *Heti Magyarország*, 1993. jan. 8. 27. p.

LINDNER András–HORVÁTH Zoltán

Székely Gábor – Budapest főpolgármester-helyettese. In: *HVG*, 1992. dec. 26. 98. p.

NAGY Miklós

Komlós Aladár centenáriuma. In: *Alföld*, 1992. 12. sz. 86–87. p.

RÁDAI Eszter

Kutyabőr és vasárnapi mise. (Aki 56-ban az ókorba menekült. Beszélgetés Komoróczy Gézával.) In: *168 óra*, 1992. dec. 22. 26–28. p.

SESZTÁK Ágnes

Érdi Sándor, avagy ritka találkozásaim a katarzissal. (A Charles Fenyvesivel készült Szabófalvától San Franciscóig című portréfilm kapcsán.) In: *Pesti Hírlap*, 1992. dec. 5.

SZILÁGYI György

Sevilla-Siegler volt a legszebb. (A 20-as évekbeli Népszínház utcai jiddis kabaré – A Carl Siegler vezette családi vállalkozás – ünnepelet sztárja. In: *Kurír*, 1992. dec. 20.

TÓBIÁS Áron

Egy rádiós emlékezete. Ma búcsúztatják a Farkasréti temetőben Vajna Jánost. In: *Magyar Nemzet*, 1993. jan. 18. 7. p.

TÓBIÁS Áron

Száz éve született Komlós Aladár. In: *Magyar Nemzet*, 1992. dec. 17. 11. p.

VIRÁG Teréz

Két éve halt meg Demény Pál. Az „örök nyertes”. In: *Népszabadság*, 1993. jan. 14. 7. p.

10. Mai zsidó társadalom (Szociológia, gazdaság stb.)

DIÓSY Ágnes

Cigányút – hat év alatt nem sok változott. In: *Népszabadság*, 1992. nov. 28.

GIL, Karin

Feketék és zsidók Amerikában. (Ford.: Hernádi Miklós) In: *Kommentár*, 1992. 5. sz. 58. p.

TÓTH László Levente

A lélekölő félelem. (Inkább kivándorol Kanadába.) In: *Pesti Hírlap*, 1992. nov. 27.

Tégy a gyűlölet ellen! (A Madarász utcai Gyermekekórház aláírásgyűjtő felhívása.) In: *Népszabadság*, 1992. nov. 18.

Politikamentesen a gyűlölet ellen. In: *Népszabadság*, 1992. nov. 19. 4. p.

Egyre többen a gyűlölet ellen! In: *Népszabadság*, 1992. nov. 25. 22. p.

KONRÁD György

Ha találkoznánk. (Gondolatok a Tégy a gyűlölet ellen! mozgalom kapcsán.) In: *Népszabadság*, 1992. dec. 24.

SZÁNTÓ András–TÖRÖK Katalin

Felemelt tenyérrrel. (Beszélgetés Hegedűs Zsuzsával és dr. Voitsky Péterrel a Tégy a gyűlölet ellen! mozgalom elindítóival.) In: *Közértés*, 1993. jan. 22. 50–55. p.

11. Héber és egyéb zsidó nyelvek

MOSKOVITS, Y. Z.

Élő vagy holt nyelv a héber? In: *Új Élet*, 1992. nov. 1. 1. p.

STRUMINSKI, Wladimir

Egy gazdag nyelv lassú halála. (Ford.: Jólesz László) In: *Szombat*, 1992. 9. sz. 18–19. p.

12. Zsidó filozófia

ISZTRAY Botond

Út – az elhallgatott könyv. (Tábor Béla: A zsidóság két útja.) In: *Forrás*, 1992. 11. sz. 80–88. p.

MAGYAR László András

A bölcsesség harminckét útja a kabala. In: *Élet és Tudomány*, 1993. 1. sz. 8–10. p.

13. Zsidó művészettörténet, képzőművészet, építészet

13.1 Zsinagógák

BÁLINT B. András

Keserves ébredés. (A kőbányai zsinagóga az Evangélikus Pünkösdhívők Sion gyülekezetének ad helyet.) In: *Esti Hírlap*, 1993. jan. 5. 1, 9. p.

Barbárok a Zsinagógában. (A nagykanizsai zsinagóga sorsáról.) In: *Zalai Hírlap*, 1993. jan. 22.

Budapesti zsinagógák. (A Rumbach és a Dohány utcai zsinagógák helyreállítása.) In: *HVG*, 1992. 1. sz. 35–36. p.

DOMBI Gábor

A Rumbach utcai minaret alatt. In: *Népszabadság*, 1992. dec. 22. mell. 4. p.

Felújítják a zsinagógát (Kunszentmártonban.) In: *Új Néplap*, 1993. jan. 9.

Kettős évfordulót ünnepeltek az apostagi zsinagógában.) In: *Petőfi Népe*, 1992. dec. 14. PRIEGER Zsolt

Ne legyen az enyészeté a kőbányai zsinagóga. (Izraelben már készül az új törátörvény.) In: *Magyar Hírlap*, 1992. dec. 17. mell. 3. p.

Rekviem... (a szerencsi zsinagógáért.) In: *Észak-Magyarország*, 1993. jan. 7.

Réztábla a zsinagógán. (A kőbányain.) In: *Kurír*, 1993. jan. 28. 9. p.

Szentesen tetőt kap a zsinagóga. In: *Délvilág*, 1993. jan. 8.

Vandalizmus egy strasbourggi zsinagógában. In: *Magyar Hírlap*, 1992. dec. 2.

14. Zene, zenetörténet

„Ha szavakkal mondanánk, akkor nem zeneszerek lennénk.” (Beszélgetés a Muzsikás együttes tagjaival Szól a kakas már című CD-lemezük megjelenése kapcsán.) In: *Magyar Narancs*, 1992. dec. 10. 46–47. p.

BERNÁTH László

Szól a kakas már. In: *Mérték*, 1992. dec. 6. HEBBERT, Charles–MARTON László

Klezmatics Live, Live, Live. In: *Magyar Narancs*, 1992. dec. 3. 42. p.

PRIEGER Zsolt

Más hagyomány, más életritmus – más zene: klezmer. (Beszélgetés Jávorai Ferencsel, a Budapest Klezmer Band vezetőjével.) In: *Magyar Hírlap*, 1993. jan. 27.

SÁROSI Bálint

Kodály Zoltánról – születésének 110. évfordulóján. Nemzetnevelő törekvések. In: *Tiszatáj*, 1992. 12. sz. 35–40. p.

15. Zsidó tárgyú és vonatkozású szépirodalom

BÄCHER Iván

Bálint György tekintete. In: *Népszabadság*, 1993. jan. 21.

BÄCHER Iván

A Bächer-hagyaték. In: *Népszabadság*, 1992. nov. 10. 13. p.

BÄCHER Iván

Voltak Brumi bácsi. (Bodó Béla újságíró-ról.) In: *Népszabadság*, 1993. jan. 16. 29. p.

HANKISS Ágnes

Egy hamis messiás evangéliuma. 38. rész. In: *Magyar Hírlap*, 1992. nov. 28.

KORNIS Mihály

A zsidók titkos története – kisfiúkori belső tan. – (Részlet) In: *Magyar Hírlap*, 1992. dec. 24. 14. p.

LENGYEL András

„...hősi és termékeny szerepvállalás.” (Radnóti identitásalakítási igényéről. In: *Válóság*, 1992. 11. sz. 54–70. p.

MOLDOVA György

Levelek a szerkesztőhöz. In: *Magyar Hírlap*, 1992. nov. 9. 9. p.

NAGY Lajos

Antiszemita kiskaté. [Századunk humora (1920).] In: *Zalai Hírlap*, 1992. dec. 5.

PETRI LUKÁCS Ádám

Dobro dosli! In: *Élet és Irodalom*, 1992. nov. 27. 5. p.

16. Zsidó–keresztény párbeszéd

A Református Egyház Zsinata Elnökségi Tanácsa nyilatkozata (a rasszizmus ellen). In: *Pest megyei Hírlap*, 1992. nov. 28.

Amíg még nem késő...! (A Kálvin János kör nyilatkozata a rasszizmus ellen.) In: *Reformátusok Lapja*, 1992. dec. 20. 4. p.

Keresztény–zsidó párbeszéd. „Az egy Isten sok arca.” In: *Közletárság*, 1992. dec. 11. 34–35. p.

17. Antiszemitizmus

17.1 Események, feldolgozások

ANCSEL Éva

Az idegen szomorú. In: *Magyar Hírlap*, 1992. dec. 24. 8. p.

Antiszemitizmus. (Jelentés egy francia közvélemény-kutatásról a Le Monde 1992. nov. 7-i cikke nyomán.) In: *Igen*, 1992. dec. 21.

Antiszemita röplapok a vonaton. In: *Magyar Hírlap*, 1992. nov. 6. 5. p.

BÁLINT György

Az „Erdélyi-ügy.” (A Solymosi Eszter vére kapcsán 1937-ben írt cikk reprintje.) In: *HVG*, 1992. dec. 26. 77. p.

BEDECS Éva

Mi baj a nadrágban? In: *Magyar Hírlap*, 1992. nov. 3.

A fasiszta-náci propaganda tilos, a kommunista nem. (Az olasz belügyminiszter otthon marad.) In: *Magyar Hírlap*, 1992. nov. 9. 8. p.

GYÖRGY Péter

Évtársaim emlékkönyvébe. In: *Magyar Hírlap*, 1992. dec. 24. 8. p.

PETŐCZ György

Ki állítja meg a bőrféjűeket Itáliában? In: *Magyar Hírlap*, 1992. nov. 9. 8. p.

Az olasz nép nem antiszemita. In: *Magyar Hírlap*, 1992. nov. 3.

TAMÁS Pál

Milyen veszély? In: *Élet és Irodalom*, 1992. nov. 27.

Tiltakozó menet a római gettóban. In: *Népszabadság*, 1992. nov. 10. 3. p.

Tüntetések az idegengyűlölet ellen. (Botrányba fulladt a berlini demonstráció.) In: *Magyar Hírlap*, 1992. nov. 9. 1, 2. p.

Vranitzky is tüntetett Kismartonban. In: *Népszabadság*, 1992. nov. 9. 2. p.

ORTUTAY Lovas Gyula

Zsidó fiatalok önbíráskodása az olasz fővárosban. In: *Népszabadság*, 1992. nov. 7.

Lengyelek zsidókról. (A Demoskop közvéleménykutató intézet felmérése.) In: *Észak-Magyarország*, 1992. dec. 1.

Karéliai pogromláz. In: *Kurír*, 1992. dec. 13.

Nem sürgős nyilatkozat. (A magyar parlamentben a rasszizmus ellen.) In: *Népszava*, 1992. dec. 1.

Olaszország és a Vatikán az idegengyűlölet-ről. (A bőrféjűakciókat nemzetközileg irányítják.) In: *Magyar Hírlap*, 1992. dec. 3.

Bonn elítélte a szélsőjobboldali terrort. In: *Magyar Nemzet*, 1992. dec. 11.

Két neonáci jogainak korlátozását kérte Karlsruhe-tól a kormány. In: *Magyar Hírlap*, 1992. dec. 10.

DALOS György

Az orosz szélsőjobboldal – sajtójának tükrében. In: *Magyar Hírlap*, 1992. dec. 12.

BALVANY, J. F.

„Engem nem hálózhatnak be.” (Interjú Jörg Haiderrel.) In: *Pesti Hírlap*, 1992. dec. 12.

SZERI Árpád

Antiszemitizmussal a polgárosodás ellen. (A zsidók, ha kell, elmennek, de hova menjenek a magyarok? Interjú Raj Tamás főrabbi-val.) In: *Tolnai Népiújság*, 1992. dec. 18.

A romániai főrabbi törvényt sürget a fajgyűlölet ellen. In: *Magyar Hírlap*, 1992. dec. 18. LÁNGH Júlia

Egy város nemet mond. (Müncheni tüntetés az új nácik ellen.) In: *Magyar Narancs*, 1992. dec. 17. 27. p.

SIMÓ György–VÁGVÖLGYI B. András

Miért késelte meg az ifjabb Nelson a Rosebaum gyermekeket? (Háború Brooklynban.) In: *Magyar Narancs*, 1992. dec. 17. 14–16. p.

Európa, vigyázz! (Erősödő szélsőjobb.) In: *Közletárság*, 1992. dec. 29. 102–103. p.

A gyenge, a védtelen, a bűnbak. (Beszélgetés Wolfgang Thiersével, az SPD alelnökével.) In: *Közletárság*, 1992. dec. 29. 100–101. p.

Pozsonyi bőrféjűek. In: *Somogyi Hírlap*, 1992. dec. 21.

A cseh parlament elítélte az antiszemitizmust. In: *Magyar Nemzet*, 1992. dec. 30.

Közel az „X” nap? (Az osztrák rendőrség felkészülése a szélsőjobb terrortámadásaira.) In: *Zsaru*, 1993. jan. 5.

Új tábla régi szöveggel. (A Dohány utcai zsinagóga faláról letörték a gettó felszabadulásának emlékére állított táblát.) In: *Mai Nap*, 1993. jan. 3. 5. p.

DÉSI János

Összetörték a gettó felszabadítását idéző táblát. (A KNDP frakcióvezetője mélyen elítélte a vandál akciót.) In: *Magyar Hírlap*, 1992. dec. 22.

Megrongált emléktáblák. (A Vadász utcában.) In: *Esti Hírlap*, 1993. jan. 13.

Incidens a Garay utcában. In: *Népszabadság*, 1992. dec. 23.

MRÁZIK Géza

Neonácik már az NDK-ban is voltak. In: *Magyar Hírlap*, 1992. dec. 22.

Ausztria: enyhült az idegengyűlölet. In: *Magyar Hírlap*, 1992. dec. 22.

ORTUTAY L. Gyula

Via Domodossola 20. (A római újfasiszta csoport főhadiszállása.) In: *Népszabadság*, 1992. dec. 23. 9. p.

Időzített bomba az olasz könyvpiacra. (A karácsonyra megjelent Mein Kampf.) In: *Esti Kurír*, 1992. dec. 29.

POGÁNY Ira

A Biblia érvényes. (Beszélgetés Iványi Gábor metodista lelkészrel.) In: *Kurír*, 1992. dec. 24. 9. p.

TATÁR Imre

Órjárat Európa nyugati felén. (Újnéacik nemcsak Németországban.) In: *Magyar Nemzet*, 1992. dec. 24.

HEGEDŰS Rita

Ki az antiszemita? In: *Egri Újság*, 1992. dec. 11. 6. p.

TÖRÖK Bálint

Horogkereszt és Antall. In: *Pest megyei Hírlap*, 1993. jan. 6.

SZÁNTÓ T. Gábor

Lélektan. In: *Élet és Irodalom*, 1993. jan. 8.

FARKASHÁZY Tivadar

Nem értem. (A Heider elleni tüntetés Bécsben.) In: *Hócipő*, 1993. febr. 4. 4–5. p.

Döbrentei téri bőrfejtámadás

Döbrentei tér. In: *Népszabadság*, 1993. jan. 28.

REJTŐ Gábor

István király intelmei a Döbrentei térről. In: *Magyar Hírlap*, 1993. jan. 29. 9. p.

A zsidó hitközségek határozottságot kérnek a rendőrségtől. In: *Magyar Nemzet*, 1993. jan. 29.

Időhúzás vagy jogsértés. Szabadlábon a skinheadek. In: *Pesti Hírlap*, 1993. jan. 29.

SELMECI Tibor

Apák és fiúk. In: *Népszabadság*, 1993. jan. 30.

Megkülönböztető hasba szúrás. In: *Kurír*, 1993. febr. 1. 1. p.

17.2 Történelmi tanulmányok

BALOG Iván

Varázstanalítható-e az antiszemitizmus? In: *Búksz*, 1992. 4. sz. 475–483. p.

FÁBIÁN Béla

Rákosiék zsidóüldözése. Koncentrációs táborok a kommunista világban. (Elliot E. Cohen: *The New Red Anti-Semitism*. Boston, 1952, The Beacon Press. Részlet.) (Ford.: Pelle Zsuzsa.) In: *Kommentár*, 1992. 5. sz. 45–49. p.

LEVENDEL László

Kiütérés. (Zsidók és zsidógyűlölők egy csónakban.) In: *Válóság*, 1992. 12. sz. 31–36. p.

MÉSZÖLY Miklós

Halk előszó az antiszemitizmushoz. In: *Népszabadság*, 1992. nov. 28. 25. p.

PELLE János

Hajdúnánás: az igazság órája. In: *Népszabadság*, 1992. nov. 27. 16. p.

VÖLGYESI Zoltán

1956 Hajdúnánás. In: *Kommentár*, 1992. 5. sz. 60–62. p.

18. Viták...

SZÉCHENYI Ágnes

„Mi a jobboldaliság és mi a baloldaliság?” Szemelvények egy 1937/38-as vita dokumentumaiból. In: *Mozgó Világ*, 1993. 1. sz. 61–72. p.

Csoóri-vita

CSOÓRI Sándor

Jegyzetek a kertben. In: *Magyar Nemzet*, 1992. okt. 10.

CSOÓRI Sándor

Nyilatkozat. In: *Magyar Hírlap*, 1992. nov. 12.

HELLENBART Gyula

Egy csalódott naródnik panasza a Nappali holdnál. In: *Közújság*, 1992. okt. 30. 59–61. p.

RADNÓTI Sándor

Irodalmi dolgok. In: *Magyar Hírlap*, 1992. nov. 24. 7. p.

VEZÉNYI Pál

Hallgathat-e Csoóri Sándor? In: *Ring*, 1993. jan. 13. 16. p.

Csurkizmusok – Zaccsekiadák

Aggudalom Jeruzsálemben. In: *Magyar Hírlap*, 1992. nov. 3.

BARABÁS Tamás

Zaccsek és a magyar zsidók. In: *Kommentár*, 1992. 5. sz. 3–5. p.

BAKÁCS Tibor

Kitüntető tisztelet. In: *Kritika*, 1992. 11. sz. 16. p.

BEKE Albert

Rúgjuk ki a hordót a sajtó alól! In: *Kapu*, 1992. 12. sz. 9–12. p.

BUJÁK Attila

A hosszú kések bizottsága. In: *Kurír*, 1992. nov. 27.

Csurka észrevételei az antiszemitizmusról. In: *Magyar Hírlap*, 1992. nov. 26.

A főrabbi Csurka nyilatkozatáról. In: *Magyar Nemzet*, 1992. nov. 28.

Csurka, a zsidóbarát. (Csurka-nyilatkozat az MTI-nek.) In: *Reggeli Délvilág*, 1992. nov. 26.

Nem vitték kenyértörésre a Csurka-ügyet. Válságmegoldó munkacsoport az MDF-ben. In: *Népszabadság*, 1992. nov. 26. 1, 4. p.

LUKÁCSY András

„Hiszek a jobbák összeesküvésében...” (Beszélgetés Tornai Józseffel.) In: *Magyar Hírlap*, 1992. nov. 28.

R. SZÉKELY Julianna

A foghúzás elmaradt. In: *Magyar Hírlap*, 1992. nov. 27.

A Spiegel Csurkáról és Csurkával. In: *Szabadság*, 1992. okt. 30.

SZABÓ Iréne

Még kigyógyulhatunk a demagógiából! (Hegedűs Zsuzsa: Benzineshordón ül az ország.) In: *Népszava*, 1992. nov. 4.

ÚJ Péter

Őszi séta gyertyával, virággal. In: *Kritika*, 1992. 11. sz. 17. p.

UNGVÁRI Tamás

Minek nevezzelek? In: *Mérték*, 1992. nov. 15. 5–6. p.

Zaccseknek és Csurkának fogalma sincs, miről beszél. (Katona Tamás politikai államtitkár nyilatkozata az izraeli rádióknak.) In: *Népszabadság*, 1992. nov. 10. 3. p.

GÓTH Gáspár

Történelem vagy politika? A politikai szó-tár hamissága. In: *Magyar Nemzet*, 1992. dec. 16.

VARGA Domokos György

Arányok és tévesztések. (Az MDF esélyei.) In: *Pesti Hírlap*, 1992. dec. 31. 13. p.

AVAR János

A The Wall Street Journal a Csurka-jelenségről. In: *Magyar Nemzet*, 1992. dec. 30. 3. p.

AVAR János

Times-sorozat a közép-európai sajtóhábrókról. In: *Magyar Nemzet*, 1992. dec. 28.

HARMAT Pál

Olvasói levél. In: *168 óra*, 1993. jan. 12.

A magyar–zsidó együttélés történetileg sikeres. (Interjú Jeszenszky Géza külügyminiszterrel.) In: *Magyar Hírlap*, 1993. jan. 12.

Tüntetés a Wallenberg-szobornál. In: *Népszabadság*, 1993. jan. 16. 15. p.

LIPTÁK Béla

Hírünk a világban. In: *168 óra*, 1993. jan. 26. 30–31. p.

Az USA budapesti kereskedelmi tanácsosa szerint a Csurka-ügy rettenetes Magyarországnak. In: *Magyar Hírlap*, 1993. febr. 1.

Október 23-ikái bőrfejtüntetés

Itt-hon vagyok! (Pécsi egyetemisták tüntetése a szélsőjobboldal ellen.) In: *Kurír*, 1992. nov. 4.

KAMARÁS Péter

„Potyka bácsinál” Kispesten. In: *Pesti Riport*, 1992. nov. 2. 4. p.

Garamszegi: a szkinhedeket már átmosták. In: *Magyar Hírlap*, 1992. nov. 5.

Füzessy az államfőnél. A skinheadek is készülnek a Turul-avatásra. In: *Népszabadság*, 1992. nov. 10. 4. p.

ÚJ Péter

A magyar Rostock felé? In: *Népszabadság*, 1992. nov. 10. 3. p.

A zsidó közösség képviselői Antallnál. In: *Népszabadság*, 1992. nov. 10. 4. p.

ANTAL Anikó

Fehérnek születtem, árja vagyok. In: *Népszabadság*, 1992. nov. 7. 32. p.

MEZEI András

Részletek a Kossuth téri incidensről. (Beszélgetés Pintér Sándor országos főkapitánnyal.) In: *Népszabadság*, 1992. nov. 24. 11. p.

BENDE Ibolya

A lényeg elszakadt – skinheadper. In: *Pesti Riport*, 1992. nov. 26.

Vita a Kirekesztők c. szöveggyűjtemény kapcsán

JÁMBOR Gyula

Antiszemita Who's Who. Kik a kirekesztők? In: *Esti Hírlap*, 1992. dec. 1.

Kirekesztők. In: *Magyar Nemzet*, 1992. dec. 1.

Egy lapon... Antiszemita szöveggyűjtemény. In: *Délmagyarország*, 1992. dec. 2. 1, 3. p.

Egy pamflet utóélete. In: *Új Magyarország*, 1992. dec. 2.

FÁGGYAS Katalin

Vihar a „Kirekesztők” körül. In: *Pesti Hírlap*, 1992. dec. 2.

FILEP Tibor

Kirekesztők és megbélyegzők. In: *Hajdú-Bihari Napló*, 1992. dec. 3.

BENCSEK András

Uszítók évadja. In: *Pesti Hírlap*, 1992. dec. 5.

Kirekesztők: nincs vizsgálat. In: *Pesti Hírlap*, 1992. dec. 5.

BÓDAY Pál

„...mi kedves társaságba juték.” Az antiszemizmussal lángja és füstje. In: *Vasárnapi Hírek*, 1992. dec. 6.

A. K.

Berekesztők. In: *Heti Magyarország*, 1992. dec. 18. 9. p.

BÁRÁNY János

A blódság határai. (Hozzászólás a „Kirekesztők”-vitához.) In: *Pesti Hírlap*, 1992. dec. 11.

BENEDEK István

Berekesztett Molnár Ákos kirekesztése. In: *Magyar Fórum*, 1993. jan. 7.

DESSEWFFY László

Lyukak az életrajzon. In: *Új Magyarország*, 1993. jan. 8.

GYÉMÁNT Mariann

Kirekesztők lajstromban. In: *Mai Nap*, 1992. dec. 13.

BODAY Pál Péter

Ideológiák, hagyományok, nyelvezetek. (Beszélgetés Donáth László evangélikus

lelkésszel.) In: *Magyar Hírlap*, 1992. dec. 12.

RADNÓTI Sándor

A kis kertkapu. In: *Magyar Nemzet*, 1992. dec. 11.

KARSAI László

A kis kertkapuhoz vezető utak. (Válasz Donáth Lászlónak és Radnóti Sándornak.) In: *Magyar Hírlap*, 1992. dec. 19.

GÁSPÁR Ákos

A bennrekedő kirekesztők. In: *Ring*, 1993. jan. 13. 17. p.

A Herman Ottó Társaság nyilatkozata. In: *Ring*, 1993. jan. 13. 17. p.

Kirekesztetlen Kirekesztők. (Betiltási kérelem.) In: *Népszabadság*, 1993. jan. 16. 4. p.

KOVÁCS Zoltán

Megsemmisíteni... In: *Magyar Fórum*, 1992. dec. 16.

KOVÁCS Zoltán

Szabó Dezső „megúsza”. In: *Új Magyarország*, 1992. dec. 16.

NEMÉNYI László

A kirekesztők egy könyvbe zárva. In: *Beszélő*, 1992. dec. 12.

SÁNDOR Iván

A veszélyeztetettség közös hálója. In: *Magyar Hírlap*, 1993. jan. 2.

SZABÓ A. Ferenc

A kirekesztő falat kétfelől építik. In: *Új Magyarország*, 1992. dec. 29.

SZENES János

Mit mond Dr. Horváth Balázs a Kirekesztők című könyvről? In: *Pesti Hírlap*, 1992. dec. 17.

SZILÁGYI Sándor

A hülyék szocializmusa. In: *Magyar Narancs*, 1992. dec. 10.

TÖRÖK Bálint

Egy munka nélküli sajtófőnök. (Deák Gábor – az izraeli nagykövetség munkatársát a hírek szerint elbocsátották a Kirekesztők c. antiszemita szöveggyűjtemény összeállításában való részvételéért.) In: *Pest megyei Hírlap*, 1992. dec. 23.

TÖRÖK Bálint

Ha én zsidó volnék... In: *Pesti Hírlap*, 1992. dec. 12.

VIGH Károly

Antiszemita volt-e Bajcsy-Zsilinszky? In: *Új Magyarország*, 1992. dec. 18.

Mikó Imre Kör

Országgyűlési képviselők Mikó Imre Köre. Bejelentéseket várnak a magyarellenességről. In: *Magyar Nemzet*, 1992. dec. 2.

Pellengérré ítélve. In: *Mai Nap*, 1992. dec. 2.

SZABÓ Miklós

Mikó Imre nevével... Hatalmi védelmet egy ideológiánál? In: *Magyar Nemzet*, 1993. jan. 28.

ANDRASSEW Iván

Mikó Imrék Négyszög. In: *Hócipő*, 1993. febr. 4. 18. p.

Kis ország – kis liberalizmus. (Farkasházy Tivadar és a Mikó Imre Kör szóvivőjének, Bogdán Emilnek a beszélgetése a Táskarádió jan. 24-i adásában.) In: *Hócipő*, 1993. febr. 4. 19. p.

Szent Korona-ügy

Ismét bíróság előtt a Szent Korona. (Romhányi lemondott a védekezés jogáról.) In: *Magyar Hírlap*, 1993. jan. 14.

KIS Zoltán

Romhányi hallgat és tiltakozik. In: *Kurír*, 1993. jan. 14.

Csendőrsors – összeesküvés: a Nietzschei Birodalom

Maróti László Ferenc a tiltott könyvekről. In: *Népszabadság*, 1993. jan. 18.

A nyíltság jegyében? (Antiszemita kiadványok a Testnevelési Egyetem aulájában.) In: *Reform*, 1993. jan. 21.

SELLEI Andor

Kérem szépen, ez antiszemitizmus? (Beszélgetés Mónus Áronnal.) In: *Pesti Hírlap*, 1992. dec. 5.

18. Izrael Állam

AMI, Shlomo ben

Ellenálló fogadás. (Bevándorlás Izraelbe.) In: *HVG*, 1993. jan. 2. 52–53. p.

BECK Anna

Az orosz parlament elnöke Jeruzsálemben elítélte a palesztinok kitoloncolását. In: *Magyar Nemzet*, 1993. jan. 7.

BECK Anna

Izrael örül a váltásnak. (Clinton.) In: *Magyar Nemzet*, 1992. nov. 5. 2. p.

BECK Anna

Izraeli felháborodás a német újfasiszta jelenségek miatt. (A Zsidó Világkongresszus főtitkára Csurkáról.) In: *Magyar Nemzet*, 1992. nov. 30.

A cionizmus ma. (A The Economist 1992. júl. 11-ikei cikke nyomán.) In: *Valóság*, 1992. 12. sz. 109–112. p.

Csak ha kormányra kerülnek. (Ignatz Bubis, a németországi Zsidók Központi Tanácsa vezetőjének 10 napos izraeli látogatása.) In: *Magyar Hírlap*, 1993. jan. 7.

DÁRDAI Zsuzsa

Megtanultam védekezni. Portré Fejszál Mózes palesztin zsidóról. In: *Magyar Narancs*, 1992. dec. 3.

ERDEI Katalin

Izraeli aggasztják az újnácik. In: *Népszava*, 1992. dec. 1.

ERDEI GRÜNWARDL Mihály

Izraeli temetőbotrány. Új kőkorszak. In: *HVG*, 1992. dec. 5. 39–40. p.

GEREBEN Ágnes

Német, tatár, zsidó népvándorlás a volt Szovjetunióban. In: *Magyar Hírlap*, 1992. dec. 7.

HERING József

Jézus-hívő zsidók Jeruzsálemben. In: *Heti Magyarország*, 1992. dec. 4. 27. p.

Izraeli színház a wannsee-i villában. In: *Pesti Riport*, 1992. dec. 29.

KOCSI Margit-SZÁNTÓ András

„Mi befogadjuk a menekülőket.” Beszél-

getés David Kraus izraeli nagykövettel. In: *Köztársaság*, 1992. dec. 11. 64–69. p.

KONRÁD Miklós

Az öregedő házibarát. Mitterrand, Pétain és Izrael. In: *Magyar Narancs*, 1992. dec. 3.

KRAUS, Naftali

Clinton Izraelbe küldi különmegbízottját. In: *Magyar Hírlap*, 1992. nov. 9. 2. p.

KRAUS, Naftali

Izrael az ötödik atomhatalom? In: *Magyar Hírlap*, 1993. jan. 12.

KRISTÓF Attila

Szentföld 1–6. In: *Magyar Nemzet*, 1992. dec. ...–1993. jan. 2.

Küldjön faxot a Siratófalra. In: *Kisalföld*, 1993. jan. 22.

Meddig zsidó a zsidó állam? (Csak átmeneti megoldás a bevándorlás.) In: *Mai Nap*, 1993. jan. 17.

A MOSZAD az újnácik ellen? In: *Népszava*, 1992. nov. 27.

Nők Izraelben. Gyermekek és géppisztoly. In: *Képes Újság*, 1993. jan. 30. 18–19. p.

SZITA Szabolcs

Élet a kibucban. In: *Kisalföld*, 1992. dec. 2.

SZITA Szabolcs

A tudomány várai és az emlékezés. In: *Kisalföld*, 1992. dec. 5.

Volt szovjet zsidók újabb menekülthulláma várható. In: *Hajdú-Bihari Napló*, 1992. dec. 28.

A zsidó állam költségvetése. Jelentősen mérséklék a deficit arányát. In: *Magyar Nemzet*, 1993. jan. 7.

Zsinagóga, ahol Jézus prédikált. In: *Petőfi Népe*, 1993. jan. 26.

19. Magyar-izraeli kapcsolatok

BECK Anna

Ramadák ha találkoznak. (Cigányzene, magyar konyha Tel-Avivban.) In: *Magyar Nemzet*, 1992. nov. 26.

BECK Anna

Az SZDSZ parlamenti küldöttsége Izraelben. In: *Magyar Nemzet*, 1992. nov. 26.

Béke – Shalom. (Az 1993 júniusára tervezett izraeli hét előkészületei Zalaegerszegen.) In: *Zalai Hírlap*, 1992. dec. 19.

PRÁGER Zsolt

A zsinagóga ma is a „gyülekezés háza”. (A zalaegerszegi izraeli hét előkészületei.) In: *Magyar Hírlap*, 1992. dec. 19.

Igazságai ellenére sem ér semmit a Csurkadolgozat. (Katona Tamás Izraelben.) In: *Magyar Nemzet*, 1992. nov. 3. 1, 3. p.

Az IPA-val Izraelben. Rangjelzések a mandzsettán. (Rendőri együttműködés.) In: *Zalai Hírlap*, 1992. nov. 26.

Izraeli testvérmegyénk: Emek. In: *Somogyi Hírlap*, 1992. okt. 30. 1, 2. p.

Izraeli vendégek. In: *Heves megyei Hírlap*, 1992. nov. 2.

Jeszzenszky Izraelben tárgyal. In: *Népszabadság*, 1993. jan. 16. 1, 3. p.

Meghívás Rabinnak és Peresznek. (Jeszzenszky Géza izraeli sajtóértekezlete.) In: *Kisalföld*, 1993. jan. 22.

Jad Vasem-díjasok. In: *Magyar Nemzet*, 1992. dec. 12.

A názáreti alpolgármester Győrben. In: *Kisalföld*, 1992. nov. 5.

Nem találták meg a merénylőket. (Lezárták a nyomozást a tavalyi ferihegyi terrortámadás ügyében.) In: *Népszabadság*, 1992. dec. 29.

PÓSFALAI János

„Amikor meghasad a vadgesztenye burka.” Izraelben írták rólunk. In: *Vás Népe*, 1992. dec. 7.

PRIEGER Zsolt

„Ha azt hallom: zsidó, előjönnek az emlékek.” Szombathelytől – Palesztináig 1–3. rész. Schafer Miklós visszaemlékezései. In: *Vás Népe*, 1993. jan. 23–26. 6. p.

SZIMEONOV Todor

Szabadság és demokrácia csak annak jár, aki ezért hajlandó harcolni. (Beszélgetés David Kraus nagykövettel.) In: *Trend-Váltó*, Izraeli melléklet, 1992. nov. 20. 6–7. p.

TÓBIÁS Áron

Az ifjú Odüsszeusz megpihent Izraelben. (Részlet a Magyar Izrael című kötetből.) In: *Magyar Nemzet*, 1992. nov. 27. 7. p.

TÓBIÁS Áron

Rossz kereskedők és jó katonák. (Részlet a Magyar Izrael című kötetből.) In: *Magyar Nemzet*, 1992. dec. 15. 7. p.

TÓTH János

Szállni szabadon, mint a madár. (Angyal László, az izraeli csoda.) In: *Napló*, 1992. nov. 2.

VARGA Sándor

Zsidó tárgyú magyar könyvek Haifán. In: *Szombat*, 1993. 1. sz. 27. p.

Könyvek

ARENDRT, Hannah

A totalitarizmus gyökere. Bp. 1992, Európa Kiadó. 657 p.

BEN-TOV, Arie

Holocaust, a Nemzetközi Vöröskereszt és a magyar zsidóság a II. világháború alatt. Bp.

1992, Magyar Vöröskereszt – Duna Könyvkiadó.

Dávid tornya – Modern héber költők antológiája. Bp. 1992, Belvárosi K. 278 p.

FABÓ Kinga

A fül. Bp. 1992, Széphalom Könyvműhely. 38 p.

FELKAI László

A budapesti zsidó fiú- és leánygimnázium története. Bp. 1992, MAZSIHISZ.

HERZOG, Arthur

Dopping. (Ford.: Zsolt Angéla.) Bp. 1992, Maecenas Kiadó. 388 p.

Hetven év. Emlékkönyv dr. Schweitzer József születésnapjára. (Szerk.: Landeszman György–Deutsch Róbert) Bp. 1992, Budapesti Zsidó Hitközség. 197 p.

Holocaust-füzetek. Bp. 1992, Magyar Auschwitz Alapítvány kiad.

KAZANLÁR Ámin Emil

Tarot. Bp. 1992, Kassák Kiadó.

Kirekesztők. (Antiszemita írók 1881–1992.) (Vál. és bev.: Karsai László.) Bp. 1992, Aura Kiadó. 212 p.

KRAUS, Naftali

A próféták népe. (Az ősi forrás 2. rész.) Bp. 1992.

MAHLER-WERFEL, Alma

Férjeim, szerelmeim. (Ford.: Kőszegi Imre, K. Vadász Lili.) Bp. 1991, Gondolat K. 435 p.

LEVENDEL László

Hungarista orvoslás. Bp. 1987.

MANDELSTAM, Oszip

Árnyak tánca. (Esszék, esztétikai írások.) (Ford.: Erdődy Gábor) Bp. 1992, Széphalom Könyvműhely. 150 p.

MOCSÁRY-KONDOR Judit

Izraeli hétköznapok. Bp. 1992, Belvárosi Kiadó. 50 p.

ROTH, Philip

Anatómialecke. (Ford.: Nemes Anna.) Bp. 1992, Európa Kiadó. 263 p.

SÁNDOR Tibor

Őrségváltás. Bp. 1992, Magyar Filmintézet Kiad.

SÁSDI Sándor

Az utolsó szó jogán. Bp. 1992, Széphalom Könyvműhely, 140 p.

SEMPRUN, Jorge

De szép vasárnap! (Ford.: Kamocsay Ildikó.) Bp. 1992, Európa Kiadó. 432 p.

YERBY, Frank

Testvérem, Júdás. (Ford.: Szabados Tamás.) Bp. 1992, Fabula K. 354 p.

SUMMARY

The first number of *Past and Future* shall be devoted to two somewhat abstract topics: "The Desert and Monotheism" and "Jewish Music". (Current events, which are becoming less and less tolerable, have been confined to titles listed under section Observer, Bibliography.)

The basic tone of the present number is set by István Bella's philosophically inspired sonnets of the desert, followed by Smuél Trigano's essay of poetic beauty, merging theology, Hebrew semiotics and Judaistics, and dealing with the significance of the desert for Jewish religion and thought. The same genesis-mystery is described and explained in Eli Auerbach's essay and in the prose-poems of Edmond Jabès. These three outstanding thinkers are published in Hungarian here for the first time. An Essene community living in Judea became world famous when their literary remains – the Dead Sea Scrolls – were discovered, also in the desert. Even though the Dead Sea Scrolls were made available to the public as early as the 1950s and a number of books have been published on them, they are the subject of sensational stories even today. The debates and scandals which have raged in connection with the validity and scientific credibility of new critical editions and newly published fragments of the scrolls are presented in Ida Frölich's exhaustive study. János Kőbányai's documentary novel extract concerns a desert hero from the present day: a little girl ends up in the desert from an orphanage in Szeged, Hungary; plays a part in the modern desert wars as a nurse and then participates in the construction of the small desert town, Arad, which flourished in Biblical times. Katalin S. Nagy's essay "Jerusalem?!" is an analysis of the impact on fine art of the eternal theme of a "love of the urban" on the edge of the desert. Alfréd Schöner, not so long ago Chief Rabbi in Hungary and now professor of fine art at several Israeli high schools, has launched a "history of art" series entitled "Figurative representation in Jewish fine art".

The section dealing with music in the present number opens with Sándor Scheiber's speeches on music. *Past and Future* will publish some of his short, still unpublished masterpieces in the course of the year. It will not be difficult to find a place for them regardless of the profile of the particular number of the periodical, because Sándor Scheiber had something interesting to say about virtually everything. The musical articles have been grouped around a significant event: the newly re-

leased album by the folk group Muzsikás entitled "Jewish Folk Music From Máramaros". The study by Judit Frigyesi, professor of music at the University of Philadelphia, analyses exhaustively the sources of the album. The study by Bob Cohen, American klezmer musician and scholar living in Hungary, summarising his historical and individual research, also deals with Jewish folk music. In his short writing Avigdor Herzog – founder-director of the Jerusalem Phonotheca – welcomes the playing of music, believed dead or lost, with deep joy. Enrico Fubini's study analysing the relation between Schönberg's twelve-tone music and Jewish tradition, will most probably prove very useful for students of the Music Academy. Mária Ember's interview is a portrait of an extraordinary musician – Lajos Kathy Horváth, who is Jew, Gypsy and Hungarian all at the same time – and whose contemporary gypsy music is unique in the world.

Marianna Birubbaum's study is a historical survey of experiments carried out on human beings from the Middle Ages to the Shoah. The study by Béla Tábor, the recently deceased philosopher, entitled "Professional Judaism or the Jewish World View" is now re-published *in memoriam* of the philosopher now lost forever, but whose contemplative search for the true path has not lost its validity even today.

Our book review section focuses on publications concerning the history of the Jews in Hungary. Most of the studies in the memorial book prepared for the seventieth birthday of József Schweitzer are devoted to the same topic. The author of the review is József Patai, the world famous anthropologist, son of Raphael Patai, founding editor of *Past and Future*. József Patai started his career in the "old" *Past and Future* and now returns to the magazine's staff with a brilliant piece of writing. Gábor Schweitzer reviews the special number of magazine "Századok" (Centuries) devoted to Jewish topics. Judit Lakner in her essay, going beyond the usual boundaries of a review, gives an account of another collective effort: a collection of studies published in Jerusalem in English and edited by Michael K. Silber, entitled "Jews in the Hungarian economy 1760–1945", to which the best scholars in this field from all over the world contributed one study each. A new section commences at the end of the present number, giving an account of the doings of our magazine, the most interesting news being that the staff of *Past and Future* plans to branch out into publishing.